

HUMANIST

MAANDBLAD OVER HUMANISME, MENS EN WERELD

Amos Oz: Kruip in de huid van je vijand

Het zelfbeschikkingsrecht
volgens Elco Brinkman

Joan Tronto:
Wie zorgt voor wie?

Respect voor doodswens
leidt tot dilemma's

NUMMER 3 MAART 1994 PRIJS: F 4,75

HUMANIST

IS EEN UITGAVE VAN HET
HUMANISTISCH VERBOND

49-STE JAARGANG
NUMMER 3 MAART 1994

Redactie-adres:
Postbus 114, 3500 AC Utrecht
Tel.: 030 - 318145.

Redactie-secretariaat:
Alice Dessens (tst. 307)

Kantooradres:
Nieuwegracht 69A,
3512 LG Utrecht.
Fax: 030 - 367104

Redactie:
Hes van Huizen (hfdred.)
Mirre Bots

Medewerkers o.a.:
Trudy Kunz, Simone Jacobus,
Yoeke Nagel, René Meijer,
Simone Jacobus, Chris Pennarts,
Tom Janssen, Marjan Slob, Tanny
Dobbelaar

Vormgeving:
Hes van Huizen
Rik Tazelaar (Studio ID)

Prepress/Lithografie/Druk:
Brouwer Offset Utrecht BV

Redactiecommissie:
Peter Heisterkamp
Hans Martens
Bram Roozendaal

Abonnement:
Een jaarabonnement kost f 37,50
Voor mensen met een leeshandicap
verschijnt de volledige inhoud van
de Humanist ook op cassette inge-
sproken.

Bel 030 - 318145 (Toestel 318)
Leden van het
Humanistisch Verbond
ontvangen het blad gratis.
Zie voor lidmaatschap hiernaast

Advertentietarieven:
De tarieven van september 1993
zijn van kracht. Informatiefolder is
op aanvraag verkrijgbaar.

Advertentie-exploitatie:
All-Round Media Services
Postbus 1524 - 2003 BN Haarlem
Tel. 023-245336 - Fax 023-248043.

Foto omslag ABC-Press/Magnum

(Ingezonden mededeling)

Nalaten is iets heel anders dan nalatigheid.

Bij een overlijden moet er snel heel veel
geregeld worden. Dat gaat veel gemakkelijker als
u zelf al maatregelen heeft genomen. Maar veel
mensen vinden het moeilijk of onaangenaam
om zulke maatregelen te treffen.

Het Steunfonds Humanisme heeft betrouwbare,
ervaren mensen die u kunnen helpen. Als uw
executeur-testamentair
bespreken ze met u hoe uw
laatste wil er uit moet komen
te zien. En uiteindelijk
dragen ze ook zorg voor
punctuele uitvoering.
Vraag eens om
informatie

**STEUNFONDS
HUMANISME**
POSTBUS 114, 3500 AC UTRECHT
TELEFOON 030 - 31 81 45
BANK C&E 69.97.13.889

GIRO 6168

Ja, ik wil meer informatie over een executeur-testamentair van het Steunfonds Humanisme.

Naam:

Telefoon:

Adres:

Postcode:

Woonplaats:

In een envelop zonder postzegel zenden naar:

Steunfonds Humanisme, Antwoordnummer 2181, 3500 AC Utrecht

Lid worden van het Humanistisch Verbond

Lid worden van het Humanistisch
Verbond is makkelijk. Een telefoontje
is genoeg: 030-318145.

De minimumcontributie bedraagt
f 75,- per jaar. Een hogere bijdrage is
welkom. Voor leden met een inkomen
lager dan f 18.000,- bruto per jaar is
de minimumcontributie f 45,-.

Jongeren tot 27 jaar betalen slechts
f 35,- per jaar. Elk lid ontvangt negen
keer per jaar de Humanist.

Als lid krijgt u ook korting op de
toegangsprijs van bijeenkomsten
en symposia.

Per lid kan één persoon op hetzelfde
adres kiezen voor een gratis medelid-
maatschap. Een medelid ontvangt
geen Humanist.

Een abonnement op de Humanist

Als lid krijgt u de Humanist in de bus.
Maar u kunt ook een los abonnement
nemen op de Humanist. Voor f 37,50
per jaar ontvangt u negen nummers,
waaronder het speciale zomernummer
en het dubbeldikke winternummer.
Bel nu: 030-318145.

HET VOLGENDE NUMMER

VERSCHIJNT BEGIN APRIL.
KOPIJ VOOR DIT NUMMER MOET
UTTERLIJK 14 MAART IN HET
BEZIT VAN DE REDACTIE ZIJN

Het humanisme van Amos Oz

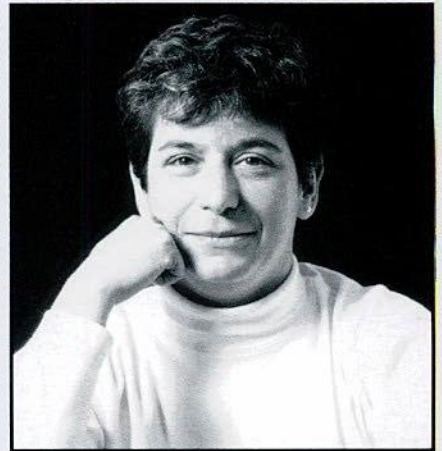
"We moeten vrede sluiten met de Arabische bureu. Niet omdat zij aardig zijn maar omdat ze onze vijanden zijn." Typisch een uitspraak van Amos Oz. Hij wordt ook wel het geweten genoemd van Israël, stond aan het begin van de Vrede Nu-beweging en is een bekend schrijver. Wees beschaafd, wees zorgzaam en probeer je in iemand anders te verplaatsen, dat is zijn boodschap.

Pagina's 8/9/10/11/12

De zorg van Joan Tronto

De zorg in onze samenleving zou anders verdeeld moeten zijn. En zou veel meer moeten worden gezien als een waardevolle activiteit, die verrijkend kan werken. Zegt Joan Tronto, een Amerikaanse specialiste in zorg.

Pagina's 14/15/16/17

Zelfbeschikkingsrecht volgens Elco Brinkman

De kroonprins van Lubbers, de gedoodverfde nieuwe premier van Nederland wordt hij wel genoemd. In ieder geval is hij als lijsttrekker van het CDA dé spreekbuis van de christendemocratische stroming in ons land. Wat zijn zijn drijfveren om politicus te zijn, wat is zijn inspiratiebron? Vierde aflevering in een serie van vijf over de politieke stromingen in Nederland.

Pagina's 19/20/21/22/23

Ook in dit nummer

Brieven van lezers - pagina's 4/5
Column van Willem-Jan van Grondelle - pagina 6
Standpunt van Jacob van Noordwijk - pagina's 7/8
De radio- en tv-programma's - pagina's 26/27
Forumdiskussie in Alkmaar - pagina's 28/29
HV-nieuws - pagina 30
Cryptogram - pagina 31

**In veel landen hebben ze
twee woorden voor democratie:**

"Bek dicht."

Impasse

door Willem-Jan van Grondelle

Komt het nog goed met het milieu?
Een onvermijdelijke vraag voor wie het nieuws een beetje volgt. Dat het goed mis is met het milieu en de natuur is inmiddels algemeen bekend.

Maar wat doen we eraan? We proberen ons een beetje milieuvriendelijker te gedragen. Ook de overheid roept ons daartoe op. Zure regen, het is immers ons aller schuld? Dus scheiden we ons afval, brengen we lege batterijen naar de batterijenbak, glas naar de glasbak en oude kranten naar de kleuterschool. We carpoolen en stappen af en toe op de fiets. En als het mee zit gebruiken we verf op waterbasis en zetten we de thermostaat een graadje lager.

Helpt dat? Ja, natuurlijk. Is dat voldoende? Nee, natuurlijk niet. Want tja, we blijven natuurlijk wel autorijden, we verstoken nog steeds teveel energie en die vliegvakantie naar Spanje willen we niet missen. En vaak hebben we als consument ook maar verdraaid weinig keus om milieuvriendelijk te leven zonder grote, voor veel mensen te grote, offers.

Daarnaast verstaat de overheid haar taak niet. Natuurlijk, ze organiseert gescheiden inzameling, financiert het openbaar vervoer (maar niet teveel) en stimuleert energiezuinige lampen. Maar als het erop aan komt, kiest deze regering voor de uitbreiding van Schiphol, voor de groei van Rotterdam door de aanleg van een Betuwelijn, voor de hogesnelheidslijn door het Groene Hart en voor gasboringen in de Waddenzee. Hoezo milieuvriendelijk gedrag? En die burger maar zijn of haar afval gescheiden inzamelen. Intussen groeit de ecologische ramp.

Zo komen we er dus niet. Er is een veel fundamenteeler aanpak van het milieuprobleem

nodig. Milieuproblemen ontstaan door afwenteling. Afwenteling van de nadelige effecten op anderen, op de natuur en op volgende generaties. Zolang de maatschappij zo in elkaar zit dat mensen, bedrijven en overheden de voordelen van een beslissing kunnen genieten en de nadelen ongestraft kunnen afwentelen, zal het milieuvijandig gedrag doorgaan. Milieu moet een economische waarde krijgen. Dan zal er bij allerlei beslissingen ineens wel rekening mee worden gehouden. Daarom moeten negatieve (milieu-)effecten worden doorberekend in de prijs van goederen en diensten. Energie, grondstoffen en vervoer worden dan duurder. De opbrengst van de (regulerende) heffingen kan worden teruggegeven aan de burgers via verlaging van de belasting op arbeid. Dat is ook nog goed voor de werkgelegenheid.

Verder moet de overheid een milieuvriendelijk en vernieuwend investeringsbeleid voeren. Dus alleen nog maar investeren in milieuvriendelijke alternatieven om zodoende het milieuvriendelijk gedrag mogelijk te maken en te belonen. Concreet: duurzaam bouwen, biologische landbouw, energiebesparing, fietsvoorzieningen en veel beter flexibeler openbaar vervoer, en meer natuur. En niet doorgaan met nog meer wegen, startbanen en havenbekkens. Investeren in gespecialiseerde industriële activiteiten met hoge toegevoegde waarde in plaats van in Nederland Distributieland. Alleen op deze manier kunnen we uit de milieu-impasse komen. Dat vraagt om ingrijpende politieke keuzen, waarbij traditioneel denken en korte-termijnbelangen worden losgelaten. De komende kabinetsformatie is het moment om die keuzen te maken.

Willem-Jan van Grondelle is werkzaam bij de Stichting Natuur en Milieu te Utrecht.

Wie is verantwoordelijk voor het milieubeleid?

De vorige Nederlandse regering viel over een onderwerp dat voort kwam uit het eerste nationale milieubeleidsplan. Tot nu toe is dit een unieke gebeurtenis: nergens anders is ooit een regering gevallen over zoiets belangrijks als maatregelen die een gezond milieu moeten bevorderen!

De regering Lubbers-Kok heeft als reactie daarop het milieu-beleid tot pijler van het regeringsbeleid bevorderd. De andere pijlers zijn echter nog minstens even sterk en dat is te merken. Zodra de milieupoot een beetje groeit vindt men dat het regeringsgebouw gaat wiebelen. Dan moeten òf de andere poten óók groeien of de milieupoot wordt gesnoeid (Schiphol, Betuwelijn).

Daarom is de erkenning, dat het milieu-beleid één van de pijlers van het regeringsbeleid moet zijn, niet voldoende. In feite vormt de natuur de ondergrond waarop het hele leven (ook dat van de mens) berust, en daarmee staat het regeringsgebouw met al zijn pijlers op de na-

door Jacob van Noordwijk

Oud-hoogleraar farmacologie
en secretaris van het
Humanistisch Studiecetrum
Nederland.

tuur. Pas als dat erkend wordt kan men de diverse overheidstaken in de juiste proporties zien.

Voor een goed milieubeleid is het echter niet voldoende, dat de regering dit inziet: toetssteen voor het beleid van de regering is de vraag, of er voor de beoogde maatregelen een voldoende maatschappelijk draagvlak is. Nu heeft de regering wel middelen om het maatschappelijk draagvlak voor een goed milieu-beleid te verbreden, maar die middelen zijn beperkt en velen ervan vereisen een duur apparaat om de naleving te controleren. Een middel waarvoor dit laatste minder geldt, maar dat veel langzamer werkt, is voorlichting en educatie.

Het heeft heel lang geduurd voordat mensen in staat waren zichzelf te zien als één van de vele soorten levende wezens op aarde, en het idee los te laten, dat de mens de bekroning van 'de Schepping' is (of een andere romantische formulering). Daardoor heeft het ook lang geduurd voordat men inzag, dat bescherming van de milieuomstandigheden waaronder de mens kon ontstaan, noodzakelijk is voor het voortbestaan van de mens. Bij die milieuomstandigheden hoort een evenwichtstoestand tussen heel veel soorten leven, verspreid over de hele aarde: voor de veelsoortigheid van dat leven gebruiken we vaak het woord biodiversiteit. Handhaven van de biodiversiteit is geen luxe, laat staan een hobby van biologen. Deze verandering van inzicht in de factoren, waarvan het voortbestaan van leven op aarde afhangt, zal doorgaans moeilijk zijn voor mensen die hun handelingen toetsen aan een eeuwenoude tekst

Lees verder pag. 13

Amos Oz kroop in

Foto: Chris van Houts

Hij wordt wel het geweten van Israël genoemd en was één van de grondleggers van de Vrede Nu-beweging. Hij gelooft niet dat er goede en slechte mensen zijn, wel dat mensen slechte of goede keuzes maken. En dat ze daar altijd verantwoordelijk voor zijn. "Want mensen kennen het verschil tussen goed en kwaad," zegt Amos Oz, de bekendste en meest vertaalde schrijver in Israël. Simone Jacobus sprak met hem over de invloed van het woord, de kracht van het humanisme en het vermogen om je in iemand in te leven.

door Simone Jacobus

huid van de Palestijnen en leerde hun wanhoop, woede en dromen begrijpen

Ooit schreef Amos Oz dat het Israëlisch-Arabische conflict hem doet denken aan een ware tragedie. Een treurspel, gebaseerd op een botsing tussen twee machtsaanspraken. De tragedie kan op de Shakespeareaanse of op de Tjechoviaanse wijze ten einde komen. Bij Shakespeare sterven de helden en boosdoeners, bij Tjechov is er - ondanks de desillusies, de bitterheid en de vergissingen - nog hoop en leven. Amos Oz nu: "Ik heb altijd gehoopt op de Tjechoviaanse oplossing van dit conflict. Nu het vredesproces op gang komt, is die kans groot."

Je zou Amos Oz kunnen typeren als het geweten van Israël. Hij was één van de grondleggers van Sjalom Achsjav (Vrede Nu), een beweging die in 1978 werd opgericht en die altijd bereid is geweest om met de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie van Jasser Arafat tot een vergelijk te komen. Amos Oz bevindt zich in de voorhoede van de Israëlische intellectuelen. En in het Westen vinden zijn gedurfde stellingen over Israël en duidelijke meningen over het Midden-Oostenconflict altijd een gewillig oor.

Hij is ernstig, een tikje te serieus, recht door zee en nooit te beroerd om de politieke gevestigde orde van het land waar hij 55 jaar geleden werd geboren, een spiegel voor te houden. Hij schreef vijftien boeken - fictie en non-fictie - die in meer talen zijn vertaald dan hij ooit zal kunnen lezen. In zijn werkkamer, in het souterrain van een bungalow in het woestijnstadje Arad, zijn zeven boekenplanken ingeruimd voor zijn boeken en

de vertalingen. Hij doceert een paar uur Hebreeuwse literatuur per week aan de Ben Goerion Universiteit in Beersjeva (een grote stad in de Negevwoestijn) maar brengt z'n dagen voornamelijk schrijvend door.

Zijn werk is doorspekt van typische Israëlische thema's: de oorlogen, de joodse geschiedenis, de strijd tussen seculieren en de orthodoxie, en de conflicten tussen de Sefardiërs, joden van Oriëntaalse afkomst en de Asjkenaziërs, de joden van Europese afkomst waartoe Amos Oz behoort. Maar hij schrijft in z'n boeken ook over universele kwesties als de interactie tussen mensen, familieverhoudingen, het functioneren van het individu en de vervreemding in de samenleving.

gaat vaak om een keuze tussen verschillende tinten grijs. En als ik moet kiezen tussen de kleinburgerlijkheid, de jaloezie, het gekibbel in de kibboets en het geweld, de vervreemding en de onverschilligheid van de stad, kies ik voor de kibboets. De kibboets bestaat omdat de inwoners hebben besloten om alles te delen, om samen de verantwoordelijkheid te nemen."

Hij heeft een onbedwingbare drang om mensen aan te spreken op hun eigen verantwoordelijkheid. Want de mens moet zich volgens hem altijd verantwoorden voor zijn handel en wandel. Amos Oz: "Ik geloof niet dat er zoiets is als een slecht of een goed mens. Mensen maken wel slechte of goede keuzes maken en

**Woorden hebben meer kracht dan geweld.
Laat ons niet vergeten dat het woorden zijn
die mensen aan het denken zetten!**

Hij beschouwt de kibboets als "de minst slechte samenlevingsvorm". Hoewel hij opgroeide in Jeruzalem woonde hij als volwassene jarenlang in kibboets Hulda. Hij werd gedwongen naar de gezonde lucht van de Negevwoestijn te verhuizen omdat één van zijn drie kinderen astma heeft. De kibboets diende herhaaldelijk als decor van zijn verhalen. Amos Oz: "Ik zeg niet dat de kibboets de ideale samenleving is maar het is beter dan het onpersoonlijke leven van de stad. In de kibboets zorgen mensen voor elkaar. Het

daar moet men de gevolgen van dragen. Ik geloof echt dat mensen weten wat goed en kwaad is. Ze kennen het verschil, ook al pretenderen sommigen van niet. Toen Ronald Reagan tijdens een bezoek aan de begraafplaats in het Duitse Bitburg verklaarde dat hij wist dat er SS'ers begraven lagen maar dat hij als christen hen niets verweet omdat het jonge mensen waren geweest, refereerde hij aan het christelijke begrip 'vergeef hen, want ze weten niet wat ze doen'. Daar geloof ik niets van, ze wisten best wat ze deden.

Toen bijna vijftig jaar geleden in Vilnius SS-ers voetbalden met het hoofd van een zesjarige joodse jongen, wisten ze ook precies wat ze deden. Het is waar dat die SS-ers jong waren, achttien of negentien jaar, maar ze wisten precies waar ze mee bezig waren. Als iemand je vertelt dat je hen dat niet mag aanrekenen, moet je hem negeren, al is het mijn 'fellow Israeli' Jezus Christus."

Wederom nuanceert Amos Oz met verschillende tinten grijs. "Natuurlijk maken mensen fouten en vergissingen. Dat is niet erg. Bovendien kunnen de intenties van mensen goed zijn maar verkeerd worden opgevat. En sommige mensen zijn krankzinnig. Die vormen sowieso een uitzondering. Hen kun je niet op hun daden aanspreken. Maar in een normale situatie waarin de een de ander pijn doet, is degene die pijn veroorzaakt verantwoordelijk. Ik heb vele theorieën gelezen die de daden van de nazi's probeerden te rechtvaardigen. De nazi's zouden eenvoudige mensen zijn geweest, gehersenspoeld, een produkt van de samenleving. Daar geloof ik allemaal niets van. Want de samenleving, dat zijn wij."

Het zijn de mensen die het gezicht van de samenleving bepalen. Amos Oz: "Ja, elke samenleving. Een marxistische, een fundamentalistische en een liberale samenleving, het is steeds het ultieme produkt van wat mensen doen, van de acties van het volk. Niet de nazi-samenleving zette de Duitsers aan tot het kwaad maar het waren de Duitsers zelf die de nazi-samenleving hebben gecreëerd. Niet alle Duit-

sers overigens. Bij sommigen ging het niet opzettelijk, of ze wilden het niet op die manier. Toch bleven de mensen zelf verantwoordelijk voor hun samenleving en niet andersom. Het doet me denken aan dat mopje over de professor in de sociologie die werd opgesloten in de badkamer. Er werd een smid bijgeroepen die twee uur nodig had om de professor uit de badkamer te bevrijden. Toen hem naderhand door de pers werd gevraagd wiens schuld het was dat hij werd opgesloten, antwoordde de professor: 'De maatschappij'. Maar ik vind dat je de maatschappij of de geschiedenis niet de schuld kunt geven."

Om zijn politieke en maatschappelijke ideeën uit te dragen grijpt Amos Oz naar het woord. De taal als middel om mensen tot bezinning en tot nuanceringen te brengen. De taal als enige uitwijkmogelijkheid. "Ik kan mensen toespreken in de hoop dat ze luisteren, in de hoop dat ik ze van mijn standpunten overtuig. Als ze luisteren zal de samenleving veranderen. Ik ben zelf geen actievoerder, geen wereldverbeteraar. Ik ben een schrijver, een spreker. De taal is alles wat ik heb. Woor-

den hebben invloed, geen onbeperkte invloed maar ze hebben meer kracht dan geweld. In de strijd tussen het wapen en het woord vierde het wapen altijd de eerste overwinning maar op de lange duur overwon het woord. Laat ons niet vergeten dat het woorden zijn die mensen aan het denken zetten!"

Als kind raakte Amos Oz raakte al in de ban van taal. Nadat hij op vijfjarige leeftijd zich het alfabet eigen had gemaakt, krabbelde hij verhaaltjes en gedichtjes. "Ook toen al probeerde ik in de huid van een ander te kruipen, mezelf afvragend wat ik in zijn positie zou doen. Mijn inspiratie is de voorstelling van een ander. Ook als niemand mijn boeken zou lezen, zou ik toch schrijven. Het is mijn manier om me in andere mensen in te leven. Ik ben nieuwsgierig naar mensen."

Het bracht hem tot de denkbeelden van Sjalom Achsjav. De schrijver kroop in de huid van de Palestijnen en leerde zo hun wanhoop, woede en dromen begrijpen. Hij begreep de noodzaak van een Palestijnse staat. Amos Oz: "Ik vroeg mij af hoe ik me zou voelen als ik Palestijn was. Hoe mijn positie jegens Israël zou zijn. Ik

Foto: ABC-Press/Magnum

denk dat ik er tot op een zekere hoogte in slaagde te begrijpen hoe een Palestijn over Israël denkt. Overigens betekent dat niet dat ik de conclusies en de acties van de Palestijnen jegens Israël accepteerde of dat ik hun terroristische acties goedkeurde.”

Dit vermogen tot inleven in de andere mens heeft raakpunten met het humanisme. Amos Oz: “Humanisme betekent voor mij dat de ander bijna net zo belangrijk is als jijzelf. Humanisme is het besef dat een ander mens nooit zomaar een object, een obstakel of een schaduw van iets is. Zelfs als de ander de vijand is of een misdadiger. Hij is net zoals jijzelf altijd een subject. Maar ik ben wel een realist. Je kunt van niemand verwachten dat hij een ander net zo belangrijk vindt als hij zichzelf vindt.”

Niet een opvatting die je tegenkomt in de joodse traditie. Amos Oz: “In de joodse traditie moet je je buurman net zo liefhebben als jezelf. Ik denk dat dat een onmogelijke opgave is. Je kunt niet iedereen liefhebben. Maar je kunt wel beschaafd zijn. Je kunt een universele houding hebben met als kern het vermogen je in iemand in te leven. Je moet proberen je in iemand anders te verplaatsen.”

Het lijkt een utopische manier van denken. Amos Oz knikt. “Het is inderdaad niet gemakkelijk. Zeker niet wanneer je boos bent, of gefrustreerd of egoïstisch. Maar dan moet je een beroep doen op je humanistische bronnen. Zie de ander als een mens. Probeer zijn gevoelens, zijn behoeften te begrijpen. In het gezin, in de omgeving waarin je leeft, in internationale betrekkingen. Het werkt niet altijd maar het helpt vaak wel.”

De Palestijnse leiders en opiniemakers verwijt hij dat hun gedrag, hun uitspraken en hun keuzes te vaak getuigen van onwil om zich de positie van Israël in te denken. Amos Oz: “De Palestijnen hebben het Midden-Oostenconflict te lang bekeken in radicale termen. Ze dachten heel zwart-wit. Ze hebben er een hoge prijs voor moeten betalen. Hun hele tragedie had voorkomen kunnen worden als ze maar voldoende inlevingsvermogen hadden gehad. Ze waren koppig en zwolgen in zelfrechtvaardiging.”

De Palestijnen hadden Israël eerder moeten erkennen en moeten instemmen met onderhandelingen. Amos Oz fel: “Vergeet niet dat wat de Palestijnen nu eisen, slechts een kleine portie is van wat zij 45 jaar geleden hadden kunnen krijgen als er toen vrede was gesloten. Dat was vijf oorlogen geleden. Dat was 151.000 Arabische en Israëlische doden geleden. En waarom? Omdat ze Israël totaal afwezen. Israël was zo slecht dat het geen recht had om te bestaan. Natuurlijk kun je met mensen die zo'n houding hebben geen compromissen sluiten.”

Zijn visie op het Midden-Oostenconflict wordt mede bepaald door het idee dat de

Foto: Chris van Houts

Humanisme betekent voor mij dat de ander bijna net zo belangrijk is als jijzelf.

mens, en dus ook een volk, recht heeft op zelfbeschikking. Amos Oz: “Als ik dat niet zou geloven, dan kan ik beter emigreren naar een andere planeet.” Maar de vrijheid van een mens is voor hem wel een relatief begrip. “Ik geloof in vrijheid maar ik vind heel belangrijk dat de mens zichzelf kent en zijn eigen beperkingen toegeeft. Als ik kampioen zwaargewicht boksen wil worden, dan kan alle vrijheid van de wereld me dat niet geven. Ik ben nu te oud en heb waarschijnlijk nooit de fysieke capaciteiten gehad die daarvoor nodig zijn. Hetzelfde geldt als ik een vrouw zou willen worden. De wetenschap is wel verzorgd maar dan nog zou die ingreep kunstmatig zijn. Dat soort dingen liggen niet binnen mijn mogelijkheden en dus moet ik die ook niet

snoepjes nodig heb mijn buurman dan ook vijfhonderd snoepjes per dag nodig heeft. Het zou een karikatuur zijn van het begrip gelijkheid omdat je dan veronderstelt dat je buurman precies hetzelfde is als jij. Neen, gelijkheid betekent dat je het recht hebt om anders te zijn. Mensen zijn niet gelijk maar hebben zeker dezelfde waarde.”

En het begrip broederschap doet hem fronsen. Hij aarzelt en zegt dan: “Ik denk niet dat broederschap in het menselijk ras mogelijk is. Je kunt niet iedereen als je broeder behandelen. Ik vind het voldoende als mensen elkaar beschaafd behandelen. Ik zou liever het begrip broederschap terugbrengen tot zorgzaamheid.”

Wees beschaafd, wees zorgzaam en probeer je in iemand anders te verplaatsen.

We moeten vrede sluiten met de Arabische burenen. Niet omdat zij aardig zijn maar omdat ze onze vijanden zijn.

eisen, ook al heb ik alle vrijheid van de wereld.

Ik verzet me tegen de kinderlijke opvatting van vrijheid dat de mens kan doen en laten wat hij wil. Wanneer ik elke avond keihard discomuziek wil spelen omdat ik mijn vrijheid opeis terwijl ik mijn burenen stoor dan vat ik het begrip vrijheid te simpel op.”

En hoe staat hij tegenover de begrippen gelijkheid en broederschap? Amos Oz: “Gelijkheid staat niet voor de gedachte dat als ik elke dag vijfhonderd

Het zijn waarden die hij behalve de Israël's en Palestijnen ook Israël's buurlanden voorhoudt. Maar de meeste Arabische landen kennen geen democratie, de tirannie domineert. Amos Oz: “Ik houd niet van hun politieke systeem, van hun regeringen. Ik hoop dat het zal veranderen maar dat is niet aan ons. We moeten vrede sluiten met de Arabische burenen. Niet omdat zij aardig zijn maar omdat ze onze vijanden zijn. Vrede hoeft geen huwelijksreis te betekenen. Vrede betekent dat het bloedvergieten zal eindigen. Onze sa-

Zorg Zorg een r

Wie voor wie zorgt is volgens haar vooral een politiek vraagstuk. Want degenen die in samenleving de macht hebben, bepalen welke problemen onze zorg krijgen en hoe. Het echte verlenen van zorg is voor de onmachtigen: voor onder andere vrouwen, migranten en laag-opgeleiden. De Amerikaanse Joan Tronto is gespecialiseerd in 'zorg'. Haar visie is dat het in zorg draait om relaties. Mensen zijn veel meer met elkaar verweven dan ze willen erkennen en de samenleving zou er anders uitzien als we daar naar zouden leven.

Joan Tronto was in Nederland op uitnodiging van o.a. de Stichting Socrates om een lezing te houden op de conferentie 'keuzen in de zorg'. Marjab Slob sprak met haar.

Volgens Joan Tronto: voor andere mensen kan ke ervaring zijn

De westerse arts heeft 'glamour'. Onze cultuur maakt hem tot de heroïsche held van het ziekenhuis, die in zijn wachtkamer met een mengeling van medeleven en distantie smeekbeden van patiënten aanhoort. 'Dokter, red me!' is binnen dit standaard-scenario de tekst van de zieke, waarop de dokter antwoordt: 'Ik zal alles doen wat in mijn vermogen ligt.' De arts krijgt daarmee veel van onze eeuwenoude idealen over de rationele beheersing van het leven op zijn schouders te dragen. Een dergelijk scenario zint Joan Tronto niet. Professor Tronto, een kleine vrouw met twinkelende ogen, werkt bij het centrum vrouwenstudies van het Hunter College in New York en was onlangs te gast op een congres van de Stichting Socrates over keuzen in de gezondheidszorg. Niet dat het niet waar is dat artsen veel kunnen. Tronto geeft grif toe dat iedereen in zekere zin zijn leven aan zo'n heroïsche dokter te danken heeft. Maar als je een ethisch verhaal over de gezondheidszorg vertelt vanuit het standpunt van de dokter, verdwijnen andere versies van een ethiek van de zorg uit het zicht. Tronto: "We dreigen te vergeten dat er ook nog een patiënt is. Een patiënt die reageert op een behandeling, en die daar wat bij voelt. Als we ons te veel vereenzelvigen met de dokter, wordt de patiënt een object - om niet te zeggen een produkt."

Tronto lacht: "Je ziet zelfs dat patiënten vanuit het perspectief van een arts naar zichzelf gaan kijken. Zo van: 'Dokter, ik heb mijn been gebroken. Repareer het alstublieft, dan kan ik verder.' Alsof ons lichaam te vergelijken is met een kapotte auto! Daarachter schuilt in mijn ogen een totaal verkeerd beeld van wat mensen zijn, en uiteindelijk van het type zorg waarmee we onszelf en onze omgeving moeten omringen."

'Zorg' is een centraal woord voor Tronto. Na jaren praktijkonderzoek heeft ze een analyse gemaakt van de aard van 'zorg' of 'zorgzaamheid' (een stroeve vertaling van het veel rijkere Engelse

woord 'care'). Als we 'zorg' op haar manier zouden begrijpen, zo vermoedt ze, dan zou de maatschappij er heel anders uitzien. We zouden oog krijgen voor het maatschappelijk belang van ondergevalueerde verzorgers. We zouden inzien dat we beter voor ons milieu moeten zorgen. Uiteindelijk zouden we ook *onszelf* in een ander licht gaan bezien: namelijk als mensen die noodzakelijkerwijs, omdat wij mensen zijn, allerlei vormen van zorgrelaties met elkaar aangaan. Er zou werkelijk een ethiek van de zorg ontstaan.

Kalm, terwijl ze haar woorden onderstreept met precieze gebaren, zegt Tronto: "Voor mij is de vraag: 'wie zorgt er voor wie', een immens politiek vraagstuk. Dat is het binnen een gezin, maar ook in een land en op mondiaal niveau. Politiek wordt wel eens voorgesteld als een toneel. Nu, dan is voor mij de cruciale vraag: 'waar is de schijnwerper op gericht'. De schijnwerper staat nu nogal eenzijdig op de heldhaftige dokter. Als we hem op meer 'nederige' zorgrelaties zouden richten, krijgen we een totaal ander beeld."

Tronto onderscheidt in haar werk vier fasen van zorgzaamheid, die in de praktijk niet los van elkaar kunnen bestaan. De eerste fase is de erkenning van een probleem dat onze zorg behoeft. Pas als we begrijpen dat AIDS-patiënten soms aan hun bed gekluisterd zijn, weten we dat zij problemen zullen hebben met boodschappen doen. Deze fase gaat gepaard met een morele *kwaliteit*: oplettendheid. De tweede, daaropvolgende fase omschrijft Tronto als het daadwerkelijk op ons nemen van zorg. De persoon die heeft begrepen dat AIDS-patiënten zorg behoeven, aanvaardt vervolgens verantwoordelijkheid voor de situatie en bepaalt hoe er het beste gehandeld kan worden. Deze persoon stort misschien geld op een gironummer, of richt een organisatie voor buddy's op. De morele kwaliteit die hiermee samengaat: verantwoordelijkheid aanvaarden.

Fase één en twee van Tronto's zorgmodel worden gewoonlijk uitgevoerd door de machtigen in onze samenleving. Zij bepalen welke problemen onze zorg behoeven, en hoe de geconstateerde noden kunnen worden verlicht. De daaropvolgende, heel wat minder glorieuze fasen blijven over voor de zwakkeren - vrouwen, migranten, laag-opgeleiden, kinderen en zieken.

Dat geldt speciaal voor de derde fase, het daadwerkelijk verlenen van zorg. Dit vereist fysieke arbeid, en komt vrijwel altijd neer op contact met degene die zorg behoeft. Maar essentieel is deze fase wel. Een girotoetje is tenslotte niet genoeg om de nood te verlichten. Deze fase staat volgens Tronto gelijk met de morele kwaliteit 'competentie'. Pas het op competente wijze verlichten van bestaande zorgen, bewijst voor haar dat we ons werkelijk iets hebben aangetrokken van een zorgvraag.

De vierde fase is zo mogelijk nog verrassender. Want ook het *ontvangen* van zorg ziet Tronto als een noodzakelijk onderdeel in de analyse van zorg. Als we niet letten op de manier waarop onze zorg uitpakt, verliezen we volgens Tronto het zicht op prangende praktijkproblemen. Zo kan het voor de wijkverpleegster een stuk efficiënter zijn om een zieke bejaarde snel even eten te geven, terwijl de bejaarde het belangrijk vindt om zelf voor haar eten te zorgen, ook al duurt dat wat langer. De beslissing wiens belang hier het zwaarste moet wegen, kan alleen in redelijkheid worden bepaald als de vierde morele kwaliteit wordt aangesproken: *reageren* op gebeurtenissen (en mensen) om je heen.

Als het aan Tronto ligt, worden deze verschillende aspecten van zorg gelijk over verschillende groepen verdeeld. De machtige beleidsmakers zouden meer van het dagelijkse, praktische zorgwerk op zich moeten nemen. Het is misschien niet zo moeilijk om het eens te zijn met Tronto's oordeel. Maar hoe die maatschappelijke orde kan worden veranderd, is heel wat moeilijker voor te stellen. Willen 'de

machtigen' wel anders over zorg denken? Daar hebben ze toch niets bij te winnen? Tronto schudt haar hoofd: "Ik denk dat ze wel degelijk wat hebben te winnen. De geprivilegeerden - en bedenk: dat zijn degenen met een schoonmaakster en een kinderopas, dus mensen die hun zorg afdragen op anderen - missen behoorlijk wat van het leven! Naar mijn ervaring zijn het vaak angstige mensen, afgesneden van een bepaald soort ervaringen, waar ze vervolgens op een denigrerende manier over gaan spreken. Uiteindelijk zijn ze niet zo menselijk."

Maar zelf zien deze mensen dat waarschijnlijk niet als een probleem.

"Inderdaad, zolang degenen die hun zorg afkopen - ja, afkopen - zolang die mensen vanuit hun eigen positie naar verzorgen blijven kijken, zullen ze inderdaad niet vinden dat ze veel missen. Maar verzorgen is een concrete praktijk, dat is het mooie. Zodra je het doet, merk je hoe waardevol het is. Neem de nieuwe mannen die voor het eerst voor hun kinderen zorgen. Zij merken hoe ze voortdurend een oogje in het zeil moeten houden, hoe ze steeds kleine beslissingen moeten ne-

men, steeds moeten inschatten wat de situatie is. Zo'n man kan natuurlijk nog steeds denken: 'Ik ben blij dat ik dit niet elke dag hoeft te doen'. Maar hij zal beter kunnen waarderen wat zorgen voor kinderen betekent. Als hij enigszins reflectief is ingesteld, zal hij begrijpen dat zorgen een rijke ervaring kan zijn."

Toch zal bijvoorbeeld de vaat wassen nooit de zin van mijn leven worden.

"Nee, dat snap ik! Maar de afwas is niet het eerste waar ik aan denk als ik het over zorg heb. Als ik die geprivilegeerde personen zorg voor hun omgeving zou willen bijbrengen, zou ik beginnen met hen verantwoordelijk te maken voor andere mensen, niet voor de vaat. Want pas in de zorg voor andere mensen worden de morele kwaliteiten aandacht en respons aangesproken. Dan pas ontstaat er een compleet beeld van zorg."

Gevraagd naar het belang van die vierde, 'reagerende' fase voor ons begrip van zorgzaamheid antwoordt Tronto: "O, die is cruciaal! Deze fase maakt het proces pas rond. Met de erkenning van deze fase sta ik overigens in een traditie: alle

feministen die hebben nagedacht over zorg, hebben erop gewezen dat het in zorg draait om relaties. Dus als je de respons negeert, dan laat je iets heel belangrijks weg. Dan gedraag je je alsof je als verzorger een produkt aflevert, in plaats van een relatie aangaat. Het grappige is dat deze vierde fase in zekere zin een terugkeer van de eerste fase inhoudt. Je moet allereerst aandachtig zijn, omdat je anders niet snapt dat iets of iemand je zorg behoeft. Maar je moet ook willen letten op de reactie van dat waarvoor je zorgt. Uiteindelijk telt toch het effect."

"Mijn model is gevoed door één van de belangrijkste uitgangspunten van de feministische methode: als je begint te denken, moet je weten vanuit welke positie je dat doet. Want alles gebeurt in een context, en als je het probleem dat je bezighoudt niet in een context plaatst, dan zal je begrip ervan noodzakelijk oppervlakkig blijven. We doen nu te vaak alsof een morele beslissing in een vacuüm wordt genomen. In zekere zin streven we daar zelfs naar: we proberen bij het maken van onze beslissing af te zien van allerlei 'toevallige' omstandigheden. We denken

**Joan Tronto:
We zien onszelf
graag als
autonome
eenlingen, maar
in feite houden
we een oogje op
onze burens en op
onze ouders.
Mensen zijn met
elkaar verweven.**

Foto: Laura Samson-Rous/HH

dat ons oordeel dan minder wordt vertroebeld door allerlei emotionele rotzooi. Maar naar mijn mening wordt ons oordeel hierdoor uiteindelijk juist *vervormd*."

"Voor mij gaat ethiek vooral over de manier waarop mensen het beste tot een oordeel kunnen komen, en niet zozeer over het opstellen van morele principes. Principes zijn het probleem niet! Het gaat erom hoe mensen die morele principes in het dagelijks leven aanwenden. Daar wordt het pas moeilijk. Hoe abstracter we onze principes maken t.o.v. van het dagelijkse leven, hoe slechter we in staat zijn die principes toe te passen. Daar ben ik van overtuigd."

Uw morele kwaliteit 'oplettendheid' vereist een soort intelligentie, omdat je verbanden moet kunnen zien.

"Precies."

Ik heb het idee dat we niet gewend zijn om een zekere mate van intelligentie te veronderstellen bij een moreel goed persoon.

"O nee?"

WERELDWINKELS

25 JAAR

In 1969 opende de eerste Wereldwinkel.

Nu verkopen meer dan
350 Wereldwinkels eerlijk verhandelde
produkten rechtstreeks geïmporteerd
uit ontwikkelingslanden.

De koffie- en cacaoboeren,
handwevers en zilversmeden
ontvangen een goede prijs.

Dat stelt hen in staat
een zelfstandig bestaan op te bouwen.

Voor adressen van de Wereldwinkels kunt u contact opnemen
met de Landelijke Vereniging van Wereldwinkels,
Catharijnesingel 82, 3511 GP Utrecht, tel. 030-316312

EERLIJKE HANDEL

Nee toch? We kunnen ons toch een heel zorgzaam persoon voorstellen, die niet slim is? Zo worden veel traditionele moeders voorgesteld - als lief, maar eenvoudig.

"Maar dat is precies wat ik ter discussie wil stellen! Die simpele moeder is geen onintelligent persoon! Het vereist behoorlijk wat intelligentie om een goede moeder te zijn. Zeker als je meerdere kinderen hebt, moet je steeds afwegingen maken. 'Geef ik dit kind wel genoeg aandacht in vergelijking met mijn andere kind, hoe ga ik om met het machtsverschil tussen mijn negenjarige en mijn zesjarige zoon, hoe antwoord ik op de vraag van mijn kleuter op een manier die voor haar hout snijdt, hoe beantwoord ik die vraag als ze een tiener is.' Verzorgers van kinderen moeten die problemen dagelijks te lijf gaan. En ja, ik denk dat het een morele kwaliteit is om daar intelligent mee om te springen." (lacht) "Er is veel meer intelligentie in de maatschappij dan we gewoonlijk zien."

Maar sommige verbanden zijn behoorlijk abstract! Je moet over een brede blik beschikken om de machtsrelaties tussen de Eerste en de Derde Wereld te zien, en de manier waarop die betrekking hebben op jouw persoonlijke leven. Je kunt een erg

aardige, liefhebbende persoon zijn, zonder je daar om te bekommeren.

Tronto is even stil en zegt dan: "We leven in een maatschappij die veel meer is gevormd door zorgrelaties dan we willen erkennen. We zien onszelf graag als autonome eenlingen, maar in feite houden we een oogje op onze burens en op onze ouders, en zorgen we dat ons afval niemand tot last is. Dat doen we vanwege het soort van wezens dat we zijn. We zijn met elkaar verweven. Als we in een maatschappij zouden leven waarin we meer eerbied zouden hebben voor zulke relaties, als we de verbanden die we in ons dagelijks leven steeds opnieuw aangaan serieuzer zouden nemen, dan zouden we ook in politiek opzicht veel beter in staat zijn dit soort globale verbanden te zien. We zouden getraind raken in die manier van denken. Het zien van verbanden zou dan een soort gewoonte worden."

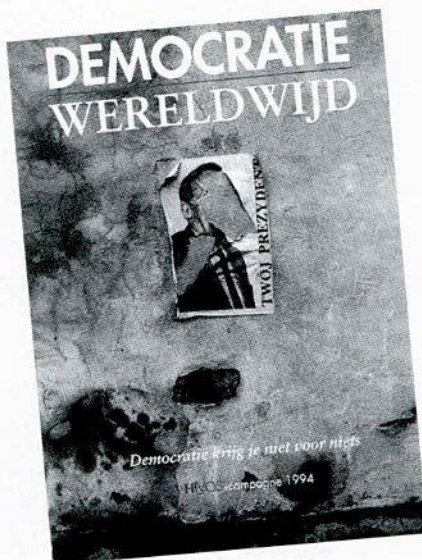
"Het zou werkelijk een heel ander beeld opleveren van een mensenleven, van wat het is om goed te leven. *Ideally that's what I hope should happen.*" ●

Boek: Joan Tronto, *Moral Boundaries, a political argument for an ethic of care*. Routledge: New York, 1994.

Democratie krijg je niet voor niets

Voor Nederland is 1994 een verkiezingsjaar bij uitstek. De burgers gaan tot driemaal toe naar de stembus om vertegenwoordigers te kiezen voor gemeenteraad, Tweede Kamer en Europees Parlement. En niets wordt zozeer als een uiting van democratie gezien als vrije verkiezingen. Het Humanistisch Instituut voor Ontwikkelingssamenwerking (HIVOS) grijpt dit verkiezingsjaar dan ook aan om aandacht te vragen voor de democratie in ontwikkelingslanden, want daar zijn al jaren vele democratiseringsprocessen aan de gang, zij het dat deze niet altijd onder het formele westerse democratieconcept vallen. Om aan de democratisering in o.a. Azië, Latijns-Amerika en Afrika meer bekendheid te geven voert HIVOS in de maand maart de campagne 'Democratie Wereldwijd'.

HIVOS is een ontwikkelingsorganisatie die staat voor armoedebestrijding en democratisering. Daartoe geeft zij financiële steun aan de motoren achter de democratisering, zoals lokale vak- en boerenbonden, onderzoeksinstituten, kranten, mensenrecht- en milieuorganisaties en actiegroepen die een bijdrage leveren aan de opbouw van de samenleving. Want voor HIVOS is democratie meer dan vrije verkiezingen, de aanwezigheid van een meerpartijenstelsel of effectieve controle van de regering. Democratie heeft ook alles te maken met de structuur van staat en maatschappij. Als een democratische structuur ontbreekt dan heeft de democratie geen kans, hoeveel goeds er ook 'van bovenaf' wordt ingestopt. De echte democratisering vindt volgens HIVOS vaak 'van onderaf' plaats door belangenorganisaties die de opbouw van zo'n structuur proberen te bewerkstelligen. Belangenorganisaties die bestaan uit mensen die naar de marge van de samenleving zijn gedrongen, zoals vrouwen, etnische minderheden en kleine boeren. Deze organisaties worden niet altijd met open armen ontvangen. Zij moeten ervoor vechten om gehoord te worden. De naam van dit gevecht is: democratisering. Omdat het HIVOS al ruim 25 jaar dit soort niet-regeringsgebonden belangenorganisaties in hun gevecht ondersteunt, wil zij in de maand maart juist voor het brede scala van hun activiteiten aandacht vragen. Ook hoopt zij daarmee haar eigen beleid meer in de schijnwerpers te zetten en zo het donateursbestand te vergroten, want in deze meer zakelijk inge-

stelde tijd ontkomt niemand eraan om meer aan fondsenwerving te doen.

HIVOS doet dat in ieder geval op een originele manier. Zo gaat de aandacht niet alleen uit naar democratiseringsprocessen in de ontwikkelingslanden, maar bijvoorbeeld ook naar het democratisch gehalte van onze verkiezingen hier. Zes internationale waarnemers, uit onder meer Zuid-Afrika, El Salvador en India, zullen de gemeenteraadsverkiezingen op 2 maart kritisch volgen. Hiertoe bezoeken ze stembureaus in Groningen, Assen, Utrecht en Den Bosch en praten ze met lokale politici, wijkorganisaties, bewoners uit 'goede en slechte' wijken en asielzoekers. Dit om de Nederlandse kiezer een spiegel voor te houden. Want wij Ne-

derlanders zijn er altijd als de kippen bij wanneer het elders in de wereld om een gebrek aan democratie gaat, maar hoe is het eigenlijk met onze eigen democratie gesteld? Kan deze, ook in de ogen van buitenlanders, altijd wel onze goedkeuring wegdragen?

De democratie wordt van allerlei kanten belicht, o.a. door middel van een conferentie (23 mrt.), een onderhoudend debat in Paradiso (25 mrt.) en een anderhalf uur durend televisieprogramma (30 mrt.). Maar ook worden er vier jongeren op pad gestuurd naar El Salvador en Guatemala, om o.a. door gesprekken met journalisten, boeren en politici te achterhalen hoe het begrip democratie in deze landen inhoud krijgt.

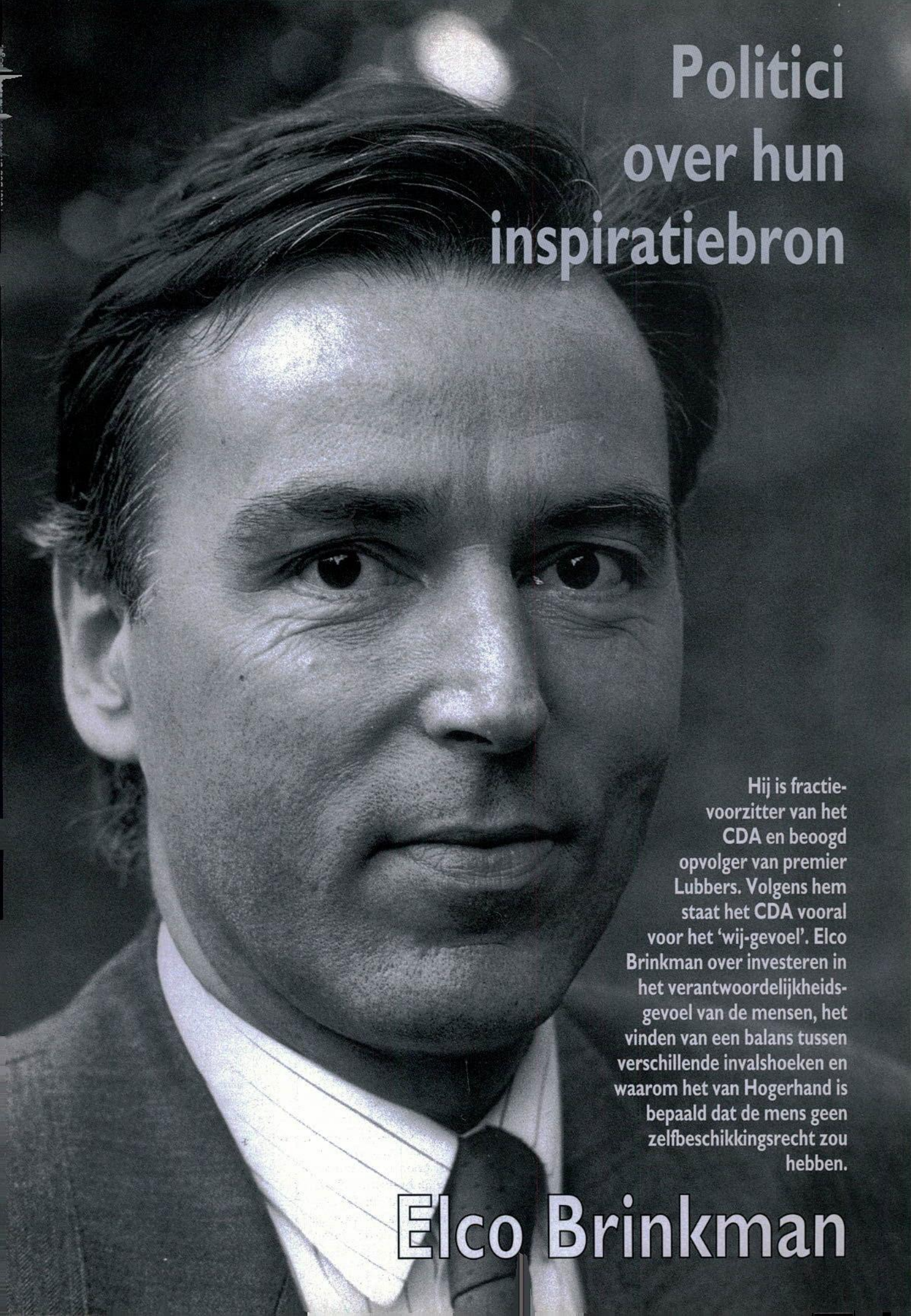
Het is juist deze wederzijdse uitwisseling van opvattingen en praktijk die stimulerend kan werken om actief na te denken over wat democratisering en democratie allemaal kunnen inhouden. En dat kan soms verrassende uitkomsten opleveren. Zo merkt Matsemela Manaka, toneelschrijver en regisseur uit Zuid-Afrika en één van de gasten in de HIVOS-campagne, bijvoorbeeld op. "Een echte dialoog tussen Noord en Zuid betekent ook dat Afrikanen hun kunst moeten kunnen exporteren naar het Noorden. Waarom zou een Afrikaan geen expositie kunnen organiseren? Andersom mag van Gogh ook welens naar Zuid-Afrika, bijvoorbeeld naar Soweto, komen. Leen ons vier Van Goghs en Soweto is niet langer een zwarte stad." M.B.

Gesprek over democratie tussen Glastra van Loon en Deetman

Op zaterdag 12 maart zal Jan Glastra van Loon, oud-voorzitter van het Humanistisch Verbond in gesprek gaan met Wim Deetman, voorzitter van de Tweede Kamer over de problemen van de democratie. Aanleiding voor dit debat in De Balie in Amsterdam is het verschijnen van 'De ruimte waarin wij leven' - een sociale, politieke maar vooral een culturele analyse van de publieke ruimte. Deze brochure van Jan Glastra van Loon is verschenen bij het wetenschappelijk bureau van D66. Het gesprek begint om 14.00 uur. De kosten voor het bijwonen van het gesprek en de brochure bedragen f 30,-. Meer informatie en reserveren: tel. 070-3621515.

Ilja Maso nieuwe rector Universiteit voor Humanistiek

Per 1 februari is prof. dr Ilja Maso rector van de Universiteit voor Humanistiek. Hij is de opvolger van Douwe van Houten, die sinds 1989 de functie van bouwdecaan/rector vervulde. Ilja Maso is sinds september 1989 als hoogleraar aan de universiteit verbonden als hoogleraar met de leeropdracht *Wetenschapsfilosofie, methodologie en onderzoeksléer*.

Politici over hun inspiratiebron

Hij is fractie-
voorzitter van het
CDA en beoogd
opvolger van premier
Lubbers. Volgens hem
staat het CDA vooral
voor het 'wij-gevoel'. Elco
Brinkman over investeren in
het verantwoordelijkheids-
gevoel van de mensen, het
vinden van een balans tussen
verschillende invalshoeken en
waarom het van Hogerhand is
bepaald dat de mens geen
zelfbeschikkingsrecht zou
hebben.

Elco Brinkman

Zendingsdrang is hem niet vreemd. Evenmin het hooghouden van de christelijke moraal. Maar de essentie van zijn politiek is, zo vertelt Elco Brinkman, fractievoorzitter van het CDA in de Tweede Kamer en als lijststaandevoerder de opvolger van premier Lubbers, dat "je niet alleen biddend je leven kunt doorkomen, wachtend op het hiernamaals. Je moet ook iets doen om de samenleving fatsoenlijk te maken. De christendemocraat wil anderen graag overtuigen. Niet van zijn eigen gelijk of van het gelijk van zijn ideologie maar wel van de noodzaak om samen de handen uit de mouwen te steken. Het CDA staat voor het wij-gevoel."

Het wij-gevoel van Elco Brinkman is een terugkerend aspect in de uitlatingen van de politicus. Wat is het wij-gevoel? Brinkman: "Het CDA is een volksbeweging. We willen voor alle groepen in de samenleving iets betekenen omdat de samenleving uit verschillende mensen bestaat. Mensen afkomstig uit verschillende culturen met verschillende belangen. Het CDA is een club die ervan houdt om stevig te discussiëren. Maar op een gegeven moment zijn wij bereid de bestuurlijke verantwoordelijkheid op ons te nemen en mensen op hun eigen verantwoordelijkheid aan te spreken. Wij investeren in het verantwoordelijkheidsgevoel van de mensen."

Een middenpartij dus met een christelijk tintje. Wanneer de fractieleider de christen-democratie als politieke stroming wil typeren, zegt hij: "Gerechtigheid, verantwoordelijkheid, solidariteit, rentmeesterschap. Het zijn noties die terug te voeren zijn op bijbelse bronnen. Tegelijkertijd proberen we die begrippen te concretiseren. Het begrip gerechtigheid is meer dan er alleen voor zorgen dat er fatsoenlijke rechtsprocedures zijn en dat er recht wordt gedaan. Het gaat ook om mensen die in nood zitten en die recht hebben op een uitkering. Of een bejaarde die recht

democratische traditie heeft meer de neiging om een verplichte herverdeling in te stellen, waarbij de overheid die herverdeling een handje helpt. Wij doen voortdurend een moreel appèl op de individuele burger om zelf iets te doen."

Neen, het CDA heeft weinig voeling met het liberalisme. "We zijn een partij die een balans probeert te vinden tussen verschillende invalshoeken, verschillende belangen. Naar onze mening heeft het liberalisme te weinig oog voor het feit dat de overheid hier en daar moet ingrijpen, dat de overheid bepaalde kerntaken heeft. De overheid moet bijvoorbeeld veiligheid garanderen. Een typische staats-taak. Ik zou dat niet graag aan de burgers overlaten. Wij accepteren overigens het overheidsgezag maar het is niet zo dat je er als burger mee bent door enkel een afwachtende houding aan te nemen. De mensen mogen hun tijd niet alleen inzetten voor hun eigen besognes."

Brinkman heeft niet de pretentie dat zijn politieke beleid letterlijk terug te voeren is op de bijbel. "We zijn geen getuigenispartij. De bijbel is geen kookboek waarin je een recept kunt vinden. De bijbel is een boek dat inspireert, dat leert welke goede intenties je moet hebben, waarbij je fouten mag maken en waarbij je ook tot gewijzigde inzichten mag komen. In onze opvattingen zijn er geen tijdloze beginselen die je uit de bijbel haalt. Er wordt ons de opdracht gegeven om de waarden ook in de jaren '90 praktisch vorm en inhoud te geven. We hebben geen fundamentalistische ideeën waardoor we zeggen dat normen die gisteren golden ook morgen gelden."

Een veranderlijke moraal? Elco Brinkman knorrig: "Het is niet dat we er een gelegenheidsmoraal op nahouden. Op abstract niveau blijven dezelfde waarden gelden: Je moet goed doen, je moet voor anderen zorgen, je moet mensen die in andere delen van de wereld slechter af

Meer dan andere partijen doet het CDA een beroep op de mensen zelf om verantwoordelijkheid te nemen. Om geld, tijd en energie aan anderen te besteden die minder goed af zijn.

heeft op een plaats in het bejaarden-oord."

De door Brinkman geopperde begrippen lijken verdacht veel op sociaal democratische beginselen. Er is echter een onderscheid, meent de fractieleider. "We doen meer een beroep op de mensen zelf om verantwoordelijkheid te nemen. In de praktijk betekent dat ze geld, tijd en energie moeten besteden aan anderen, anderen die minder goed af zijn. De sociaal-

zijn onderdak bieden. Waar het mij omgaat is welke keuze je maakt in de praktijk van alle dag. Ik denk ook dat je alle verschillende ideologieën - de liberale, christen democratische en sociaal democratische ideologie - toch vooral op hun praktische betekenis moet toetsen. Het gaat er niet alleen om dat iedereen zijn eigen heilige bronnen en documenten zoekt. Het gaat om welk beleid je voert, hoe je visie op bepaalde kwesties is."

door Simone Jacobus

Wij van het CDA vinden dat het zelfbeschikkingsrecht over eigen lijf en leden mensen niet past

Het heilige boek koestert elk mens en heeft oog voor elk onderwerp. "De bijbel kiest voor arm en rijk, voor economie en ecologie, voor vreemdelingen en voor autochtonen. Dat is wel gemakkelijk gezegd maar het betekent in de praktijk dat je voor keuzes komt te staan. Wie krijgt een woning terwijl er schaarste op de woningmarkt is? Wie geef je het laatste honderd miljoen terwijl een beperkte hoeveelheid geld is? We willen een schoner milieu maar we willen ook de economie verbeteren omdat de armen van Nederland het meeste last hebben van de werkloosheid. Het is dus een kwestie van een balans zoeken. Het liberalisme en de sociaal-democratie kennen een bepaalde eenzijdigheid omdat ze iets te nadrukkelijk voor de belangen van een groep opkomen. Wij proberen compromissen te sluiten. Ja, het wij-gevoel."

Het element van broederschap zou volgens Elco Brinkman in de politiek moeten overheersen. "Natuurlijk, vrijheid moet er zijn en gelijke kansen zijn belangrijk. Waar het vooral om gaat is dat je elkaar een handje helpt. Juist in een samenleving die complex, grenzeloos en waarde vrij is moet je mensen een steuntje in de rug geven. Het is voor een individu een kleine moeite om in deze maatschappij onder te gaan. Als je gezegend bent met een grote mate van intelligentie of met veel geld, kun je toch aan eenzaamheid ten onder gaan zonder dat iemand iets doet. Maar je kunt ook als dakloze ten onder gaan. Als je naar deze twee uitersten kijkt, is de uitkomst dat je iets voor je naaste moet betekenen." Hij beaamt dat de kloof tussen de politieke stromingen kleiner is geworden. "Ik vind dat eerlijk gezegd niet zo'n slecht verschijnsel. In het midden van het politieke spectrum is het drukker geworden. Het polariserende van vroeger is iets

weggeëbd. Alles is veranderd. Er is onzekerheid, onveiligheid, angst. Vaste wereldbeelden zijn weggefallen, er lijkt geen vijand meer te zijn in het Oosten en we zijn afhankelijker van andere werelddelen. Mensen voelen dat. Dat betekent dat de partijen in Nederland gedwongen zijn om alles te bespreken.

Je kunt niet zonder meer zeggen 'ik sta aan de linker kant of ik sta aan de rechter kant'. Je wordt gedwongen om allerlei afwegingen te maken en dan schuif je vanzelf meer naar het midden."

Het morele gelijk van de jaren zeventig is een anachronisme.

Tegenwoordig staat de discussie over de haalbaarheid van ideeën en voorstellen centraal. Elco Brinkman: "Laatst zei één van mijn fractiegenoten 'welvaart erf je niet, die moet je verdienen'."

Ik denk dat we buitengewoon trots kunnen zijn op het mooie systeem van sociale voorzieningen dat de vorige generaties ons hebben aangereikt. Maar om die welvaart op de langere termijn te handhaven zijn we nu bereid een aantal van onze gedragingen uit het verleden ter discussie te stellen. Dat is al heel wat. Iemand die aan zijn eigen ideologie en beginselen blijft vasthouden heeft met zoiets moeite. Ik ben er wel gelukkig mee dat de politiek iets minder puntig is geworden."

In zijn grote werkkamer op het Haagse Binnenhof vertelt Elco Brinkman (45) dat hij van huis uit heeft geleerd dat de mens verdraagzaam moet zijn. Opgegroeid in een burgermeestersgezin in het dorpje Giessendam in de Alblasserwaard werd hem respect voor anderen bijgebracht. "Ik ben opgevoed in een milieu waar elke straat zijn eigen kerk had. Mijn ouders hebben ons altijd gezegd dat je niet mag pretenderen gelijk te hebben waardoor je niets met anderen te maken zou hebben. Je moet in de huid van de ander kruipen. Niet alleen omdat je verdraagzaam moet zijn maar ook omdat je moet samenwerken. Je hebt de opdracht met elkaar in gesprek te zijn om - en dat is een groot woord - de waarheid te vinden. Je hebt de opdracht te zoeken naar wat ons bindt. Je moet anderen de ruimte gunnen, je moet naar anderen willen luisteren. Ik geloof niet in het nut van ruzie."

De politiek kreeg hij met de paplepel ingegoten, met als gevolg dat hij politicologie aan de Vrije Universiteit van Amsterdam studeerde en zich in 1973 bij (toen nog) de ARP, het politieke nest van zijn vader, aansloot. Hij maakte een bliksemcarrière. Toen hij amper dertig jaar was, werd hij directeur-generaal op het Ministerie van Binnenlandse Zaken. Vier jaar later diende hij als minister van WVC. Elco Brinkman: "Iedereen neemt zijn eigen geschiedenis mee. Ik ook. Maar het is

niet zo dat ik elke dag over de bijbel buig en me afvraag wat leert bijbelhoofdstuk A en wat leert bijbelhoofdstuk B over het volgende praktische probleem. Wat bij ons thuis gebeurt - tegenwoordig met mijn vrouw en kinderen - is dat we vanuit een christelijke traditie voortdurend in gesprek zijn over maatschappelijke vraagstukken. Niet elke dag hoor. Neem van mij aan dat er in Huize Brinkman ook gestreefd wordt naar lolletjes."

Het CDA is geen getuigenis-partij. En de bijbel is geen kookboek waarin je een recept kunt vinden.

Enige drang tot actie zou de CDA-fractie-leider kunnen worden toegedicht. "Ik vind niet dat je je opvattingen over de maatschappij alleen vanuit een leunstoel bij de open haard onder een glas wijn moet uitspreken. Je moet met je benen in de modder staan. Je moet ervoor vechten. En mijn interpretatie van de bijbel is dat je voortdurend jezelf ondervraagt wat je met iets of iemand wilt en doet. Een soort heilige opdracht. Er is ook een element van troost en bescherming. Ja, dat is abstract. God is voor velen een weinig concreet iets. Voor mij is God iets of iemand tot wie je op een gegeven moment je toevlucht kunt zoeken, bij wie je troost vindt."

Het is eveneens van hogerhand bepaald dat de mens geen zelfbeschikkingsrecht heeft. Volgens Elco Brinkman is de mens eigenlijk te nietig om een beslissing als euthanasie te nemen. "Wij vinden dat het zelfbeschikkingsrecht over eigen lijf en leden mensen niet past. Je hebt het leven gekregen om er naar de omstandigheden het beste van te maken. Dat wil niet zeggen dat mensen een verlengstuk zijn van een machine en dat je tot elke prijs het leven met techniek, pillen en poeiers moet verlengen maar we geloven niet in een soort hedonisme. Niet alleen het mooie en het nuttige telt. Je mag mensen niet alleen op het praktische nut beoordelen."

Een nogal paternalistische opvatting. Wil Brinkman het volk daadwerkelijk voor 'verkeerde' inzichten behoeden? Brinkman, geïrriteerd: "Een mens heeft er recht op dat anderen hem of haar bijstaan. Als iemand in de put zit en zelfmoordneigingen heeft, moet je proberen die persoon op het juiste pad te krijgen. Als mensen tegen het einde van hun leven komen, is het in zekere zin wel gemakkelijk om te zeggen 'neem een pilletje dan word je lijden bekort'."

En toch, het blijft aanmatigend-alsof de mens onmondig is. "Ik zal niet ontkennen dat er mensen zijn die stevig in hun schoenen staan en die de moed en de intellectuele capaciteit hebben om een dergelijke beslissing goed af te wegen. Maar veel mensen kunnen dat niet en zijn aangewezen op de hulp van anderen. Bovendien plaats je jezelf buiten de samenleving. Je zegt 'ik ben hier wel een tijdje op aarde, ik doe nuttige en aardige dingen maar ik stap eruit als het mij niet bevalt'. Ik probeer me wel te verplaatsen in de gedachten van een ander maar ik vraag me af of je wel mag zeggen 'de wereld moet het maar zonder mij doen'. Want wie bepaalt of een leven nog nut heeft? Het gaat mij om de onderliggende gedachtengang. Ik meen werkelijk dat een samenleving

hoort te bestaan uit jonge en oude mensen, uit mooie en lelijke mensen, uit mensen die nut hebben en mensen die ogenschijnlijk zijn afgeschreven."

Dat de meerderheid van de Nederlandse bevolking niet geporteerd is van dergelijke belerende, christelijke opvattingen - getuige de voortslepende politieke discussies over euthanasie - is voor hem weinig relevant. Elco Brinkman: "Het CDA pretendeert niet dat er een algemeen geloof is. Er zijn tal van interpretaties van diezelfde bijbel. Daarnaast zijn er ook niet-christelijke religies en ideologieën. Iedereen zoekt in zekere zin een houvast, ook als een geloof op de menselijke mogelijkheden is gericht. Ik wil er geen woordspelletje van maken maar het is mij iets te simpel samengevat dat het christen democratische tractaat alle mensen verplicht om één weg te volgen."

Op de vraag of de mens in beginsel goed of slecht is, antwoordt Brinkman aanvankelijk neutraal: "Ik denk dat de meeste mensen proberen er het beste van te maken." Uiteindelijk volgt een bijbelse uitleg. "De mens is van nature tot het kwaad geneigd. Mijn waarneming is dat mensen zich realiseren dat ze fouten maken. Sommige mensen maken bewust fouten maar toch denk ik dat mensen altijd op zoek zijn naar het beste. Hoewel. Het beste is een zeer relatief begrip. Het is onvolmaakt en onvolkomen."

Aan het geluk van de mens kan de politicus slechts gedeeltelijk bijdragen. "Je kunt bepaalde condities creëren waardoor mensen gelukkiger zijn. Op het moment dat wij zouden zeggen - dat doen we niet hoor - bejaardenoordelen schaffen we af en mensen die niet aan een verpleeghuis toe zijn moeten zichzelf redden, dan dragen we bij aan het ongeluk van de bejaarden. Als ik het omdraai en stel dat we de mensen zekerheden bieden naarmate hun omstandigheden behoefteiger worden, dan dragen we bij aan het geluk van deze bevolkingsgroep. Dat is niet alleen het vertoningsrecht van Brinkman, Wöltgens of Bolkestein maar heeft te maken met de taak van de politiek. Ik heb niet de pretentie dat Brinkman Nederlanders even gelukkig maakt."

De invloed van de politicus op de samenleving noemt Elco Brinkman gering. "De wereld verandert elke dag. Als je een steekproef zou doen onder Nederlanders om vijf voor acht 's ochtends en hun antwoorden vergelijkt met wat er om acht uur op het journaal wordt gemeld, dan denk ik dat negenennegentig van de honderd mensen andere dingen zeggen dan

het nieuws meldt. Misschien een merkwaardig voorbeeld maar ik denk dat mensen voortdurend op zoek zijn naar de antwoorden van vandaag. In het ziekenhuis is de patiënt er vandaag anders aan toe dan morgen. Er zijn honderdduizend voorbeelden om aan te geven dat de wereld niet alleen veranderbaar is maar ook verandert. De politiek kan dit proces een beetje sturen door te luisteren naar wat mensen willen. Maar de samenleving is niet maakbaar. Je kunt niet zeggen 'wij, vanuit de politiek, trekken een plan voor de wereld en de mensen moeten zich daar naar voegen'. Mijn opvatting over politiek bedrijven is dat het van onderop moet komen, vanuit de basis. Wat ik al eerder zei. Wij bij het CDA zijn verantwoordelijke mensen die samen met anderen op pad zijn."

In hoeverre legt Elco Brinkman daadwerkelijk zijn oor te luisteren bij de basis? Voorbeelden te over van politieke standpunten die de zwakkeren in de samenleving treffen. Zo pleitte hij voor het afschaffen van het minimumloon waardoor werkgevers werknemers voor een hongerloon in dienst kunnen nemen. Brinkman: "Je moet je bij zo'n kwestie afvragen wie er nadeel en wie er voordeel van heeft. De werkelijkheid is dat een groot aantal jonge mensen niet aan de slag komt. Zij komen wel aan de slag tegen een lager arbeidsloon waardoor zij op de arbeidsmarkt terecht komen. Dan

Mijn interpretatie van de bijbel is dat je voortdurend jezelf ondervraagt wat je met iets of iemand wilt en doet. Een soort heilige opdracht.

kunt u zeggen 'je kiest voor de werkgever en niet voor de werknemer'. Neen, mijn stelling is dat je voor de werkloze kiest die werknemer wordt. Bovendien help je de werkgever en de samenleving."

Tegen elke prijs?

"In Nederland praten we niet over een salaris van een gulden per uur. We praten over de marges rond het minimumloon. Het alternatief is dat de duizenden werklozen een permanente uitkering zullen hebben en dat ze in sociaal opzicht steeds meer aan de kant komen te staan. De mensen die werk hebben die redden zich wel. De discussie is hoe krijgen we de mensen die niet werken aan het werk. Het is a-sociaal om mensen - werklozen en andere hulpbehoevenden - aan hun lot over te laten. Het is een moeilijke kwestie maar als je als christen-democraat dit soort discussies mijdt, ben je gemakzuchtig. Ik durf die discussie aan. Ik verberg me niet achter loze beloften."

Is het niet frustrerend om de boodschapper van het slechte nieuws te zijn? Elco

Brinkman: "De taak van de politiek is om onderwerpen ter discussie te stellen en niet om om de hete brei heen te lopen. Als je dat doet, zorg je voor frustratie. Want je wekt dan de indruk dat er niets aan de hand is terwijl je later door de omstandigheden wordt gedwongen om maatregelen te nemen. Als iemand de politiek in gaat om alleen mooi weer te spelen, is hij slecht gemotiveerd. Natuurlijk vind ik het vervelend. Ik ga ook liever naar de Amsterdamse Staatsliedenbuurt met de stelling dat morgen alle huizen worden opgeknapt en dat er voor iedereen werk is. Dat zou ik het liefste doen. De bittere werkelijkheid is dat je slechts mondjesmaat de situatie kan verbeteren en dat je keuzes moet maken."

BRIEF

Brieven zijn welkom.
Houdt u het wel kort. De
redactie behoudt zich
het recht voor om
brieven in te korten of
niet te plaatsen

Bolkestein over homo's en islamieten

In het interview met de heer Bolkestein in de Humanist van november '93, komt van de liberale voorman een beeld naar voren waarin veel humanisten zich zullen herkennen: vrijheid van meningsuiting, scheiding van kerk en staat, non-discriminatie, alles gefundeerd op rationalisme, humanisme en christendom. Ook het zelfbeschikkingsrecht noemt hij in het interview alsmede "een zekere sensitiviteit jegens anderen", hetgeen Simone Jacobus een opmerkelijke uitspraak noemt tegen de achtergrond van Bolkesteins opstelling met betrekking tot het probleem van asielzoekers. Er is meer. "Islamitische schoolmeisjes mogen een hoofddoek dragen hoewel die hoofddoek natuurlijk voor heel wat meer staat dan alleen het bedekken van het haar", zegt de liberaal in de Volkskrant van 12 september '91. Ik denk dan aan die kinderen van buitenlandse gelukzoekers. Hoe moeten die zich voelen in een land met een politiek leider die zich zulke uitspraken veroorlooft? Bolkestein snijdt de besnijdenis van meisjes aan en ziet daarbij over het hoofd dat Islamitische landen door regelgeving dit verschijnsel trachten in te dammen. Zijn betoog is onevenwichtig als hij voorbij gaat aan bijvoorbeeld de incest en kindermishandeling die in onze christelijk-humanistische cultuur nog nauwelijks bespreekbaar is. Paviljoens vol verminkte slachtoffers tellen onze psychiatrische ziekenhuizen. Ik verwacht van een liberaal politicus dat hij waarden van humanistische tolerantie

verdedigt, maar hij pakt de zwakste groep via de media. Laten wij humanisten pleiten voor intensiever overleg tussen nederlandse en medelandse vrouwen over hun positie. Het gevaarlijke van het betoog van Bolkestein zijn de ontwapenende humanistisch-liberale uitspraken waarmee hij intolerantie voedt. Zo zegt hij dat veel homoseksuelen die hij kent buitengewoon aardig zijn voor jonge mensen. En dan komt hij met het stereotype: "Aardige, warme mensen die juist heel geschikt zijn om kinderen les te geven". Zou hij echt niet weten dat homoseksuelen ook barkeeper kunnen zijn, of soldaat, of manager? En dat hij in de ogen van vele "anderen" een cultuur van stropdassen en jongensseminaries vertegenwoordigt?

Jan Hilarius (Castricum)

Goede keuze

Met veel genoegen heb ik uw winternummer over keuzes gelezen. Vooral het artikel: 'Werk: valt er wat te kiezen?' en de bijdrage van Sandra van Kampen ('De volgende stap') waren mijn uit het hart gegrepen. Zelf heb ik enkele jaren geleden het besluit genomen mijn baan op te zeggen, en ik heb daar geen seconde spijt van gehad. Integendeel, het was een keuze die ik achteraf graag veel eerder had gemaakt. Inmiddels weet ik dat het veel gezonder voor me is om als freelancer werk te zoeken

waar mijn hart naar uit kan gaan en waarin mijn kwaliteiten tot hun recht komen, dan genoeg te nemen met een werksituatie die alleen maar verveling en frustratie oplevert.

Simone van den Berg
(Utrecht)

Bestrijden en samenwerken

De brief van H. de Jong onder de kop 'Cliteur, Rushdie en de paus', afgedrukt in het februari-nummer van de Humanist, geeft aanleiding tot een reactie. De Jong geeft enig commentaar op de rede die ik heb gehouden op het laatste congres van het HV. Daarbij baseert De Jong zich op het verslag van het congres. Ik zou willen bepleiten dat De Jong de rede zelf nog eens opvraagt bij het HV om te bezien of ook dan zijn bezwaren overeind blijven. De rede wordt overigens ook in het maartnummer van Rekenschap gepubliceerd. Voorlopig wil ik er toch nog dit op zeggen. Ik heb zeker niet bedoeld mijn "alleen maar" strijdvaardig af te zetten tegen ayatollah's die Salman Rushdie ter dood veroordelen, godsdienstig fundamentalisme in Amerika en de paus. Hoewel ik deze zaken bestrijdenswaardig acht (hier ligt wellicht een punt van verschil met De Jong) gaat het hierbij om enkele voorbeelden die met andere zouden kunnen

worden aangevuld. Tot een aanvulling zou ook kunnen behoren het door De Jong genoemde extreem nationalisme en racisme. Zoals uit de rede nadrukkelijk blijkt (en wellicht niet uit het verslag) ben ik mij ook heel goed bewust van de mogelijkheid tot samenwerking met andere stromingen tegen anti-humanistische tendenzen. Hiervoor verwijs ik graag naar het project over 'Burgerschap, levensbeschouwing en criminaliteit', een samenwerkingsverband van het Humanistisch Studiecencentrum, De Katholieke Raad voor Kerk en Samenleving en het Multidisciplinair Centrum voor Kerk en Samenleving (vgl. gelijknamige boek onder redactie van ondertekende, P.A. van Gennip en I. Laeyendecker). Samenwerking is echter iets anders dan De Jong voorstelt. De suggestie van De Jong om aan "positieve ontwikkelingen binnen de R.K. kerk in Nederland, zoals recente bisschopsbenoemingen" aandacht in de Humanist te besteden, valt buiten mijn competentie, maar ik wil De Jong wel tegenspreken wanneer hij schrijft dat mijn pleidooi voor versterking van de bezinningsfunctie niets anders is dan wat de paus in Veritatis Spondor beweert.

Paul Cliteur (Amsterdam)
(Paul Cliteur is algemeen
voorzitter van het
Humanistisch Verbond)

Nieuw hoofdbestuur aangetreden

Op het congres van het Humanistisch Verbond op 20 november in Utrecht werd een geheel nieuw hoofdbestuur gekozen. Met z'n zevenen zullen zij het Humanistisch Verbond verder moeten sturen in de nieuwe koers die de vereniging is ingeslagen. Laten we even voorstellen.

Op de achterste rij links *Paul Cliteur*. Hij is de nieuwe algemeen voorzitter van het Humanistisch Verbond. Hij is universitair hoofddocent Encyclopedie van de rechtswetenschappen aan de Rijksuniversiteit Leiden. Daarnaast is hij al jaren actief in de humanistische beweging. Naast hem *Joop Puls*, de nieuwe secretaris van het bestuur. Hij is registeraccountant met specialisatie in het organisatorisch en bedrijfseconomisch veld. Op de foto rechts naast hem *Aad van Oosten*. Hij heeft sociale psychologie gestudeerd en was tot voor kort directeur van Humanitas. Naast hem staat *Eduard Polak*, die marketing- en later directiefuncties bekleedde bij enige grote bedrijven. Jarenlang was hij bestuurslid van de HSHB, de humanistische Stichting Huisvesting Bejaarden en de Vereniging Nederlandse Bejaarden-

Foto: 't Sticht

oorden. Links voor op de foto *Roy Geurs*. Hij heeft geneeskunde en politico-logie/bestuurskunde gestudeerd, en werkt als beleidsmedewerker verslavingszaken bij de GGD in Rotterdam. tot voor kort was hij voorzitter van de Jonge Humanisten. Naast hem *Ida Thoenes*, socio-

loge en werkzaam bij het Project Management Bureau van de gemeente Amsterdam. Rechts van haar *Liesbeth Mulder*. Zij is afgestudeerd aan het conservatorium en is muziekpedagoge piano. In het HV was zij o.a. bestuurslid van de HV-afdeling Leiden.

Wie krijgt de Mr.A.E.Ribbius Peletierfonds-prijs 1994?

Mevrouw Mr.A.E. Ribbius Peletier (1891-1989) heeft haar leven lang geijverd voor de emancipatie van de vrouw. Zij liet een deel van haar vermogen na aan het Humanistisch Opleidingsinstituut/Universiteit voor Humanistiek. Hiermee is een fonds gesticht dat om de twee jaar een prijs van f 5000,- uitreikt aan de vrouw of man die, handelend vanuit humanistische beginselen, een bijzondere bijdrage heeft geleverd aan de emancipatie van de vrouw.

Tevens zal het fonds een bijzondere (wissel)leerstoel vestigen aan de Universiteit voor Humanistiek. Thema voor deze leerstoel is 'Feminisme, humanisme en emancipatievraagstukken'. De leerstoel zal voor het eerst worden bezet in het cursusjaar 1994-1995. De eerstvolgende uitreiking van de prijs vindt plaats op 4 november. Gemotiveerde opdrachten kunnen tot en met 31 mei worden gestuurd naar: Stichting Mr.A.E.Ribbius Peletierfonds, p/a Universiteit voor Humanistiek, Postbus 797, 3500 AT Utrecht. U kunt ook een informatiefolder aanvragen: op dinsdag t/m vrijdag via tel.nr. 030-390169.

Keuzenummer nog te bestellen

Veel mensen bestellen een extra exemplaar van het speciale winternummer van de Humanist over Keuzes in het leven. Bijvoorbeeld omdat ze een exemplaar aan een goede vriend, vriendin, familielid, buur of kennis willen geven. Extra exemplaren bestellen van dit nummer is nog mogelijk zolang de voorraad strekt. Hoe u bestelt: Maak per exemplaar f 8,45 (dat is inclusief porti) over op giro 58 van de Humanistische Pers te Utrecht onder vermelding van 'Extra exemplaar

Winter-Humanist'. En als u meerdere exemplaren wilt, gireer dan evenzovele malen f 8,45 en vermeldt hoeveel extra exemplaren u wenst. Wilt u meer dan 10 exemplaren, dan kunt u een fikse korting krijgen. Neem dan contact op met ons (tel. 030-318145). U kunt het winternummer ook bij de receptie van het centraal bureau van het Humanistisch Verbond verkrijgen voor f 5,95 (Nieuwegein 69a in Utrecht)

Interviews met o.a.

Nelleke Nicolai, René Diekstra en Jaap van Ginneken

RADIO

Maandag 21 maart

Getuigenis

Herinneringen van Dmitri Sjostakovitsj. Deze door de componist aan zijn vriend Volkov gedicteerde memoires zijn een verbitterde afrekening met het stalinisme, de censuur en de repressie. Om zijn 'decadente' muziek heeft Sjostakovitsj nogal eens overhoop gelegen met het regime. In 1949 werd hij desondanks bekroond met de Stalin Prijs.

Maandag 28 maart

J. van Oudshoorn

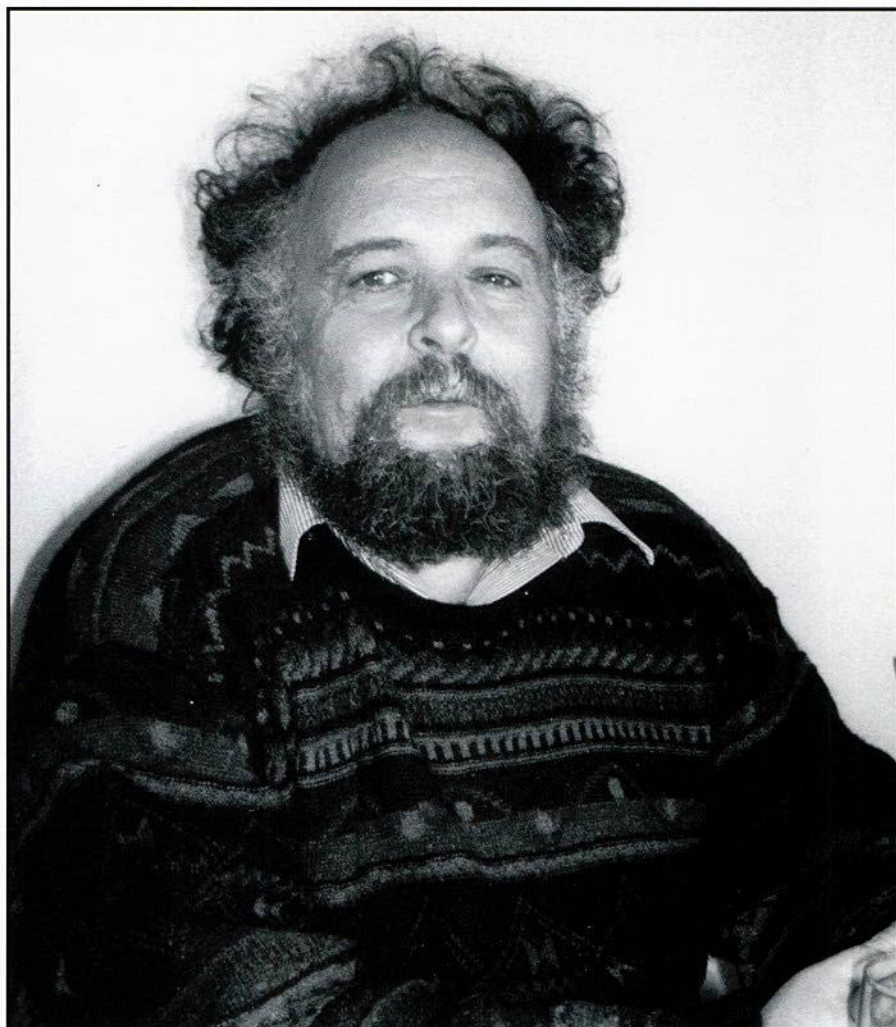
Een programma over de meest zwartgallige en een van de meest indrukwekkende auteurs uit de Nederlandse literatuurgeschiedenis, pseudoniem van de Haagse ambtenaar J.K. Feylbrief, die leefde van 1876 tot 1951.

Maandag 7 maart

Ideeën van Multatuli

Zaterdag 5 maart houdt Jan Glastra van Loon de jaarlijkse Multatuli-lezing. In die lezing geeft de door het Multatuli-genootschap uitgenodigde spreker zijn visie op de schrijver van Max Havelaar. Naar aanleiding van de lezing praat Ilonka Verdurmen vandaag met de voorzitter van het genootschap, J.J. Oversteegen. Centraal staan Multatuli's Ideeën. Samenstelling en presentatie: Ilonka Verdurmen.

TELEVISIE

Woensdag 9 maart
Nederland 1
22.38 - 23.18 uur

De vrede van Hirschfeld

Portret van de Israëlische diplomaat Yair Hirschfeld.

Afgelopen september schudden de Israëlische premier Rabin en PLO-leider Arafat elkaar de hand in Washington; een historisch moment dat een onomkeerbare verandering in het Midden-Oosten te

weegbracht. De ontmoeting op het gras van het Witte Huis zou echter nooit hebben plaatsgehad als enkele weken eerder - vroeg in de ochtend van 20 augustus - in het Noorse vorstelijke gastenverblijf in Oslo in alle stilte niet een akkoord was getekend tussen Israël en de PLO. Daar en toen omhelsde de

PLO-onderhandelaar Aboe Alaa de Israëlische ondertekenaar Savir - de bekroning van driekwart jaar geheim onderhandelen op diverse locaties in Noorwegen.

Het Israëlische onderhandelings-team bestond bij het begin van deze onderhandelingen slechts uit ene Yair Hirschfeld, docent Midden Oosten-Studies aan de Universiteit van Haifa, en Ron Pundik, voormalige student van Hirschfeld en diens 'secondant'. Deze allereerste ontmoetingen waren in feite hun privé-initiatief.

De pers wist niet goed wat zij aan moest met deze *obscure freelance Israeli peace-niks* (The New Yorker), ook wel *accidental tourists in history* en *back channel*-diplomaten genoemd.

Hirschfeld wordt wel getypeerd als een 'Professor Zonnebloem', maar dat hij alerminst een toevallige passant is in de Palestijns-Israëlische geschiedenis, blijkt uit het feit dat de PLO expliciet aangaf met hem te willen praten. En achteraf beschouwd heeft Hirschfelds inzet meer opgeleverd dan het vliegtuig vol Israëlische diplomaten dat wekelijks richting Washington vloog voor de officiële vredesbesprekingen.

In belangrijke punten in het akkoord is zijn hand te herkennen en veel van wat er

Advertentie

Cochenille
Cochenille
Cochenille

**Driejarige opleiding
gedurende negen
weekeinden per jaar**

Roodetorenstraat 12
7201 DH Zutphen
Tel. (05750) 19890/20738

**School voor kunstzinnige
therapie en psychosynthese**

is bereikt, is het resultaat van Hirschfelds jarenlange persoonlijke contacten met PLO-leiders. Het feit dat Hirschfeld nauwelijks bekend was bij het grote publiek - ook niet in Israël - maakte het mogelijk dat hij en Pundik zo'n twintig keer onopgemerkt naar Oslo konden vliegen voor brainstorm-sessies met Aboe Alaa en zijn team die uiteindelijk leidden tot het akkoord.

Hirschfelds grote kracht ligt in zijn scherpzinnigheid, zijn spontane ongekunsteldheid en zijn gevoel voor humor. 'Ik doe chaotisch' zegt hij verontschuldigd, 'maar ik denk systematisch'. Ron Pundik roemt vooral Hirschfelds 'grote en creatieve denkvermogen'.

Een programma van Eveline van Dijk en Dorothée Forma.

Vanaf woensdag 30 maart is YOY weer terug, met zes bijzondere afleveringen. In 1983 maakte Joost Tholens zes programma's over kinderen van ongeveer dertien jaar uit 'modale' gezinnen in verschillende Europese landen: Zweden, Griekenland, Hongarije, Oost-Duitsland, Spanje en Engeland.

Tholens hield sindsdien contact met alle zes en langzaam ontstond het idee ze tien jaar later weer te filmen. Zo onstonden zes nieuwe programma's, over wat er van hun dromen en verwachtingen werkelijkheid is geworden.

Advertentie

*Internationale
School voor
Wijsbegeerte*

EMMANUEL LEVINAS

Cursus op

23/24 april - 28/29 mei - 18/19 juni

Docent: Dr. Jan Keij

Een kennismaking met het werk van een der meest inspirerende filosofen van deze tijd. Naast een heldere uitleg aan de hand van de boeken van de docent en lezing van primaire teksten van Levinas, zullen de onderwerpen groepsgevoel worden uitgewerkt en besproken.

Deelnamekosten voor drie weekenden:

Cursus: f 350,- (inclusief materiaal)

Pensioen: f 348,- (all in)

Het gedetailleerde programma wordt op verzoek toegezonden: tel. 033 - 650700

Woensdag 30 maart

18.58 - 19.26 uur

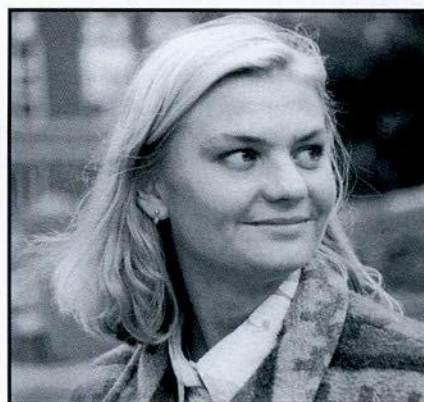
YOY - Europa

De wereld van Charlotte

In 1983 was Charlotte twaalf jaar. Ze woonde met haar broer, halfzuster en moeder in een voorstadje van Stockholm. Haar ouders waren gescheiden, haar moeder woonde samen met Peter. Charlotte was op school een goede leerling, ze was dol op lezen en dacht erover schrijfster te worden.

De Griekse Takis

De Zweedse Charlotte

Woensdag 6 april

18.58 - 19.26 uur

YOY - Europa

De wereld van Takis

Tien jaar geleden was de Griekse Takis veertien. Hij zat op het gymnasium en wilde legerarts worden, of sportleraar, dat wist hij nog niet precies. Zijn vader was taxichauffeur en had daarnaast een kleine sinaasappelboomgaard. Takis hielp zijn vader in de boomgaard en was gek op autorijden. Af en toe mocht hij van zijn vader een ritje maken met de taxi - de plaatselijke politie kneep dan een oogje toe.

Woensdag 30 maart

22.08 - 23.38 uur

Democratie unplugged

Programma naar aanleiding van de campagne Democratie Wereldwijd, die het Humanistisch Instituut voor Ontwikkelingsamenwerking (HIVOS) dit jaar voert.

1994 is het jaar waarin de Nederlandse democratie weer schittert. Met verkiezingen voor de gemeenteraad, Tweede Kamer en Europees Parlement. Ook elders, met name in ontwikkelingslanden in 'het zuiden' is - sinds de val van de Berlijnse muur in 1989 - een golf van democratiserings initiatieven waarneembaar. In hoeverre zien deze nieuwe democratieën er anders uit dan voorheen en slaagt de introductie van het westerse democratieconcept? Dat zijn de centrale vragen in de HIVOS-campagne.

In het televisieprogramma staan drie reportages centraal, gemaakt in respectievelijk Zuid-Afrika (Soweto), India (Calcutta) en El Salvador.

Marjoleine Boonstra filmde in Zuid-Afrika de toneelschrijver Matsemela Manaka, die in Soweto mensen leert hoe te stemmen.

Marijke Jongbloed portretteerde in Calcutta Vina Mazumbar, Indiase deskundige op het gebied van vrouwenrechten.

Heddy Honigmann maakte in El Salva-

dor een verslag van de acties van boeren tegen grootgrondbezitters, onder leiding van Ricardo Navarro, directeur van de milieu-organisatie Cesta.

Rond deze drie filmreportages zien we in democratie unplugged hoe het Manaka, Mazumbar en Navarro in Nederland vergaat. Ze zijn hier op uitnodiging van HIVOS als internationaal waarnemer bij de gemeenteraadsverkiezingen; voor één keer de omgekeerde wereld.

Tot slot is in Democratie Wereldwijd ter omlijsting veel muziek te zien en te horen en verkondigt een aantal prominente en minder prominente Nederlanders een statement ten aanzien van 'Democratie Wereldwijd'

J.B.Broekszprijzen voor programma's van de HOS

De jaarlijkse J.B.Broekszprijs, bedoeld voor producties die bijdragen aan de humanisering van de samenleving, is zowel voor radio als televisie toegekend aan de Humanistische Omroepstichting. De radioprijs werd toegekend voor het radiodrama De Ramp van Rudie van Meurs en Kees Vlaanderen. De televisieprijs werd verleend aan de documentaire Een stem tegen geweld, een portret van Max van der Stoep, strijdzaam diplomaat voor de mensenrechten.

Respect voor doodswens leidt tot morele dilemma's

Het taboe op hulp bij zelfdoding moet worden doorbroken, daar waren alle deelnemers aan de forumdiscussie van 17 februari het over eens. De Alkmaarse afdeling van het Humanistisch Verbond had de avond belegd naar aanleiding van een veelbesproken plan dat mensen met een doodswens van adequate hulp zou moeten voorzien.

Gedachtenexperimenten zijn wonderlijke verschijnselen. Ze zijn bedoeld om naar aanleiding van een concreet voorbeeld na te denken over een ingewikkelde vraag. Dat kan een vruchtbare techniek zijn, maar soms spreekt het voorbeeld zó tot de verbeelding dat de kernvraag achter een vulkaan van emoties verdwijnt.

Dat ondervonden Alkmaarse humanisten toen ze bijna een jaar geleden het idee van 'Hotel de Einder' lanceerden. In zo'n hotel zouden mensen hun doodsverlangingen in een liefderijke en begripvolle omgeving kunnen verwezenlijken. Zelfdoders zullen een minder wrede, eenzame dood hoeven te sterven als ze van de nodige begeleiding worden voorzien, zo luidde de redenering. En voor de omgeving wordt het leed van een gewilde dood verzacht als er voldoende aandacht en nazorg is.

De gedachte van het 'zelfmoordhotel' sloeg aan. De Alkmaarse afdeling van het Humanistisch Verbond werd overstroomd met reacties, onder meer van mensen die alvast een kamer in het imaginaire hotel wilden reserveren. De bedenkers van dit gedachtenexperiment moesten keer op keer uitleggen dat hotel 'De Einder' niet bestaat en, gezien de huidige wetgeving, voorlopig ook niet zál bestaan. Door alle commotie verdwenen achterliggende vragen echter uit het zicht: Is hulp bij zelfdoding wenselijk? En zo ja, hoe moet die hulp er dan uit zien? Dergelijke vragen stonden centraal op de forumdiscussie van 17 februari in Alkmaar. Forumvoorzitter was Jan Hilarius,

uitvaartbegeleider bij het Humanistische Verbond en een van de initiatiefnemers van 'Hotel de Einder'.

Als discussiestuk voor de avond diende de nota 'Begeleiding van mensen met een doodswens', die de Alkmaarse afdeling onlangs heeft uitgebracht. Daarin staan onder meer criteria en 'zorgvuldigheidseisen' voor een dergelijke begeleiding. Zo zou de hulpvrager vrijwillig en weloverwogen moeten verzoeken om hulp bij zijn zelfdoding. Bovendien moet de hulpvrager blijk geven van 'een duurzaam verlangen naar de dood' en 'een lijden dat onaanvaardbaar en uitzichtloos is'.

De nota geeft voorts een onbevangen beschrijving van de verschillende fasen in de begeleiding van iemand die vastbesloten is een einde aan zijn leven te maken. Daarin staat het respect voor de hulpvrager en zijn doodswens voorop. De begeleider van de hulpvrager helpt mee met nadenken over de naderende dood, het afscheid nemen van familie en vrienden en het voorbereiden van de eigen uitvaart. Ook de keuze voor een zelfdodingsmiddel kan onderdeel zijn van het begeleidingsproces, vooropgesteld dat de hulpvrager bij zijn doodswens blijft.

Het eerder gelanceerde idee van een zelfdodingshotel heeft in de nota plaatsgemaakt voor andere voorstellen. Zo is er sprake van een 'ambulant netwerk' van hulpverleners voor mensen met een doodswens en een zelfhulpgroep. Ook wordt een centraal coördinatiepunt voorgesteld waar hulpvragers en hulpverleners terecht kunnen voor informatie en advies. Een van de uitgangspunten luidt nu dat 'voorkomen moet worden dat er een zodanige concentratie van ellende ontstaat dat hulpvragers er beroerd van worden.'

Psychologe T.M. Cornelisse-Claassen, één van de forumleden en verbonden aan de Nederlandse Vereniging voor Vrijwillige Euthanasie, toonde sympathie voor pogingen om hulp bij zelfdoding van taboes te ontdoen: 'Het gaat nu eens niet om het al dan niet strafbaar zijn van medici. Het Alkmaarse initiatief vraagt juist wat territorium van de medici terug, vóór de mensen die van hun zelfbeschikkingsrecht gebruik willen maken.' Toch plaatste Cornelisse tal van kanttekeningen bij de nota. Zo miste ze voorstellen om aan te sluiten bij bestaande netwerken waarin wordt gepoogd mensen met een doodswens te helpen of om psychiatrische in-

stellingen en Riaggs bij de discussie te betrekken. Het idee van zelfhulpgroepen trok ze in twijfel. Ter illustratie gaf ze het voorbeeld van de vrouw die suïcide pleegde en een briefje achterliet voor een mede-lid van de groep. Daarop stond: 'Ik was bang dat jij eerder zou gaan dan ik.' Cornelisse: 'Bovendien moeten we uitkijken met het scheppen van te hoge verwachtingen. De mogelijkheden voor het geven van hulp bij zelfdoding zijn zeer beperkt: die is nog steeds strafbaar.'

Hulpverleners mogen zich niet schamper afwenden van mensen die dood willen, vindt Cornelisse. Maar ze waarschuwde: 'Scheer niet alle hulpvragers over één kam. Dat roept weerstanden op. Je moet onderscheid maken tussen de doodswens van een zestienjarig meisje met liefdesverdriet en een chronisch zieke patiënt, ook al is dat onderscheid misschien niet principieel.'

Forumlid H. Drion, die bekend werd met zijn pleidooi voor 'De pil voor ouderen', liet eenzelfde geluid horen. 'Er is een groot verschil tussen oude en niet-oude mensen. Ik pleit voor het recht op een zelfgewild einde van oude mensen die het niet meer alleen kunnen rooien en hun lichamelijke of geestelijke aftakeling niet langer mee willen maken. Ons moet een te lang leven bespaard kunnen blijven.' Drion benadrukte het recht op zelfbeschikking, maar noemde het onwenselijk als iedereen vanaf achttien jaar klakkeloos de beschikking over zelfdodingsmiddelen zou krijgen. 'Als je jong bent, kun je niet overzien hoe je leven zich verder zal ontwikkelen. De meesten onder ons hebben tijdens een depressie wel eens gedacht: 'Zal ik er een eind aan maken?' Daarbij droom je misschien over hoe je dat zou willen doen. Stel je nu voor dat die middelen je ter beschikking staan. Dan is het met je dromen snel afgelopen.' Drion verwees naar het grote aantal mislukte zelfdodingspogingen van jonge mensen. 'Dat is vaak een ambivalente geschiedenis. Er zit een kreet in om gehoord te willen worden. Merkwaardigerwijs zijn er onder ouderen weinig mislukte pogingen. Dat is niet omdat ouderen handiger zijn dan jongeren, maar omdat ze beter weten dat ze niet meer willen leven.'

Al eerder had Cornelisse gewezen op de vraag waarom iemand hulp zoekt. 'Welk appèl ligt er in de vraag verborgen? Je moet als hulpverlener de authenticiteit

door Tanny Dobbelaar

van de doodswens kunnen onderkennen.' Dat probleem werd ook aangeroerd door Roy Geurs die op persoonlijke titel zijn visie op het onderwerp gaf. 'Het verlangen naar de dood is meestal een verlangen naar een ander leven', stelde Geurs. Op grond daarvan zou men zeer terughoudend moeten zijn bij het geven van hulp aan 'redelijk gezonde' mensen die dood willen, zonder dat daar een herkenbare, onomkeerbaar ernstige ziekte een rol in speelt. De erkenning van het recht op zelfbeschikking kan immers omslaan in onverschilligheid, waarin de waarde van iemands leven wordt ontkend. Geurs voorstel om de discussie af te bakenen tot 'redelijk gezonde' mensen die niet direct medelijden opwekken, stuitte op kritiek. Is 'redelijk gezond' niet synoniem met levenslustig? Tot een uitwerking van deze en andere vragen kwam het in de discussie echter niet.

Jan Hilarius stelde vast dat hulp soms ook kan leiden tot preventie. 'Je kunt mensen die heel lusteloos zijn en het leven niet meer zien zitten, vragen om plannen te maken. Welke datum stel je vast? Hoe wil je het gaan doen? Daar knappen mensen vaak van op.'

In Nederland maken gemiddeld vijftienhonderd mensen per jaar een einde aan hun leven. Uit de statistieken blijkt, dat het merendeel van de suïcides tot stand komt door ophanging, verdrinking, medicijnen of een sprong voor de trein. Wat een zelfdoding voor familie en vrienden betekent, vertelde J. Boot op afgemeten maar doorleefde wijze. Mevrouw Boot is verbonden aan Ypsilon, een vereniging voor familieleden van chronisch psychotische en schizofrene mensen. Ook zij sprak op persoonlijke titel. Na de zelfdoding van haar zoon is ze gespreksgroepen gaan organiseren voor lotgenoten die hun verdriet vaak in alle eenzaamheid moeten verwerken.

Boot roerde de morele dilemma's aan die hulp bij zelfdoding omgeven. 'De wanhooft van hen die niet meer verder willen leven, en van hun familieleden die vergeefs om hulp vragen, is onuitsprekelijk groot', stelde ze vast. Maar er is ook sprake van 'morele ambivalentie' bij het geven van hulp. 'Achteraf zul je nooit weten of iemand toch niet door had kunnen en willen leven'. Desondanks verklaarde mevrouw Boot zich een voorstander van een instelling voor begeleiding bij zelfdoding 'Het is beter niet uitsluitend aangewezen te zijn op de huidige hulpverlening die, met goede bedoelingen, de doodswens blijft bestrijden door middel van isoleren of medicijnen, 'hulp' die op zichzelf ondraaglijk is', zo concludeerde ze.

De gevallen die huisarts J. de Bruijne uit zijn dertigjarige praktijk schetste, scherp te de dilemma's aan. Een zeventigjarige vrouw die in het verpleeghuis verbleef vanwege een kwaadaardige ziekte en be-

wust verlangde naar het einde van haar leven, had hij na drie maanden begeleiding de mogelijkheid gegeven in intieme kring te overlijden. Daarmee had hij niet anders gehandeld dan zijn vader en grootvader, beiden ook huisarts, zouden hebben gedaan, meende De Bruijne. Verschil is hooguit dat artsen sinds twee jaar de mogelijkheid hebben 'onnatuurlijke dood' als doodsoorzaak in te vullen. Die term betekent dat handelingen van de arts op zorgvuldigheid worden getoetst door de officier van Justitie.

De Bruijne vertelde dat hij met de dood van deze vrouw vrede had gehad. Veel moeilijker was de begeleiding geweest van een jonge man, vader van drie kinderen en zwaar manisch-depressief, die hem jaren geleden ook om zelfdodingsmiddelen had verzocht. Daarop consulteerde de Bruijne een commissie van bijstand en de psychiater van de hulpvrager. Na een maandenlange begeleiding had hij de man middelen gegeven om zijn leven te kunnen beëindigen. 'Daar heb ik weken over wakker gelegen', bekende De Bruijne, waarmee hij het accent legde op de zwaarte van de verantwoordelijkheid die op een hulpverlener kan drukken.

Uit de overvolle zaal, die schriftelijke vragen kon indienen die na de pauze werden behandeld, bleek dat velen informatie wilden over middelen om zelfdoding te bewerkstelligen. Met een vage verwijzing naar 'literatuur' was de zaal niet tevreden, wat forumvoorzitter Jan Hilarius bracht op de voordelen van de plastic zak. Hij vertelde dat deze methode bij velen afschuw opwekt, maar dat vond hij onterecht. 'Als je dood wil, dan is er toch een aanleiding toe? Dan moet je er toch iets van willen merken? Je kunt niet altijd de arts belasten als je ook zelf iets kunt doen.' Op die laatste opmerking reageerde Cornelisse met de raad toch maar eerst met een huisarts te praten als er van een doodswens sprake is. 'Je kunt nooit weten hoe de huisarts reageert. Soms staan hulpverleners meer open voor vragen dan je je vooraf kunt bedenken.'

De forumavond in Alkmaar illustreerde dat morele, juridische, institutionele en emotionele vragen rondom hulp bij zelfdoding zeer met elkaar zijn verbonden. Het taboe op dit onderwerp moet worden doorbroken, daar waren alle forumleden het over eens. Voor een heldere analyse van het vraagstuk zullen echter nog vele discussies moeten volgen, al hebben de Alkmaarse initiatiefnemers inmiddels laten weten af te zien van langdurige deelname aan het 'discussie-circuit'. Hun 'zorgdrift' is daarvoor te groot, zo schrijven ze in de nota: 'De initiatiefnemers achten het ethisch ongewenst om discussiestukken te blijven produceren en mensen met een doodswens en hun omgeving in de kou te laten staan.'

VOOR ASSEPOESTERS DIE NIET MEER IN DE AOW EN ANDERE SPROOKJES GELOVEN

Geloof u nog in de AOW? Haalt u de veertig dienstjaren die recht geven op een redelijk pensioen? Wilt u grotendeels afhankelijk zijn van een uitgekade pensioenvoorziening van de Staat?

Vrouwen die financieel vrij en onafhankelijk willen blijven, leggen nu wat opzij voor later. Er zijn vele manieren. Wat is de beste?

Belastingvrij sparen?

Belastingbesparing door door lijfrente-aftrek?

Ingaan op zo'n mooie advertentie die 11 procent rendement of andere gouden bergen belooft?

Wie een onafhankelijk advies wil hebben of vragen heeft over pensioenaanvulling, sparen voor de VUT en de waarde van het spaargeld in de toekomst, kan vrijblijvend terecht bij het Advies Centrum voor Pensioenen.

BON voor vrijblijvende informatie.

JA, misschien wil ik wel zo'n vrijblijvend en onafhankelijk advies. Maar stuurt u mij eerst wat informatie.

Naam: **m/v**

Straat:

Postcode:

Plaats:

Telefoon:

Geboortedatum:

Stuur deze bon in een envelop
zonder postzegel naar:
Advies Centrum voor Pensioenen
Antwoordnummer 3250
3000 WB ROTTERDAM.

Een toespraak houden bij een uitvaart

Er is dringend behoefte aan vrijwilligers die een toespraak vanuit humanistisch perspectief willen houden bij niet-kerkelijke uitvaarten. Vooral de werkgroepen in Gelderland, Zeeland en Limburg kampen met een tekort, maar ook elders zijn nieuwe medewerkers welkom. Het werk

vraagt inzet en geeft voldoening. Belangstellenden krijgen een korte opleiding van twee weekeinden en lopen enige tijd stage. De eerstvolgende cursus zal worden gegeven op de volgende data: 8, 9, 10 en 22, 23, 24 april. Voor de regionale informatie-adressen kunt u bellen naar het Humanistisch Verbond, tel.nr. 030-318145.

Gewestelijk weekend in Egmond

Het gewest Noord-Holland organiseert op 23 en 24 april het gewestelijk weekend in Jeugdherberg Klein Rinnegom in Egmond Binnen (Herenweg 18). In een combinatie van verschillende werkvormen gaan de aanwezigen aan de slag met het thema solidariteit en individualiteit. In het programma is gelegenheid voor onderling contact en onder andere wandelingen. Bij voldoende aanmelding wordt rekening gehouden met deelname van kinde-

ren. Aankomst: zaterdag tussen 13.30 en 14.00 uur. Kosten: f 40,= per persoon bij betaling per giro vóór 1 april. Giro 721060 van het HV, gewest Noord-Holland te Purmerend. f 45,= per persoon bij betaling bij aankomst (voor kinderen t/m 16 jaar wordt een vrijwillige bijdrage gevraagd). Opgave (schriftelijk) en informatie bij Ton Oortman Gerlings, Patrijzenhof 96, 1742 BJ Schagen, tel. 02240-17692 (thuis) of 02247-4131 (werk).

Weer regionale bijeenkomsten hoofdbestuur/afdelingsbesturen

Ook dit jaar worden weer regionale ontmoetingsbijeenkomsten gehouden tussen het hoofdbestuur en het bestuurlijk kader van de vereniging. Op deze bijeenkomsten kan in een rustige en informele sfeer met elkaar besproken worden over het huidige en toekomstige beleid van het HV, en alles wat daarmee samenhangt. Speciale aandachtspunten zijn het HV-beleid '95-'97 (vooruitblik naar de te ontwikkelen 3-jarige beleidsnota voor het congres) en de Verenigingsdemocratie (structuur vereniging, algemene ledenvergadering, positie Verbondsraad, etc.).

Data en plaatsen:

Op donderdag 10 maart in het Humanistisch Centrum, W.A. Scholtenstraat 2, Groningen, op donderdag 17 maart: Hotel Haarhuis, Sta-

tionsplein 2, Arnhem donderdag 22 maart in het Centraal Bureau HV, Nieuwegracht 69A, Utrecht, en op woensdag 30 maart in Zalen-centrum Engels (naast CS), Rotterdam.

Alle bijeenkomsten beginnen om 19.30 uur.

In verband met de beschikbare ruimte is uw telefonische aanmelding (tot uiterlijk drie dagen voor elke bijeenkomst) bij de receptioniste van het Centraal Bureau HV noodzakelijk (tel. 030-318145).

Jan Glastra van Loon in Amsterdam

Op zaterdag 5 maart om 15.30 uur zal Jan Glastra van Loon, oud-voorzitter van het Humanistisch Verbond, een lezing houden

Opvoeden tot vrede in Groningen

Dick de Vries houdt op 13 maart om 10.30 uur in het Humanistisch Centrum te Groningen een lezing over opvoeden tot vrede vanuit een humanistische visie. De uitgangspunten van de humanistische organisaties, aangesloten bij de Internationale Humanistische en Ethische Unie (IHEU) zijn voor het opvoeden tot vrede goed bruikbaar.

Dick de Vries bepleit dat we onze aandacht moeten richten op bruikbare geweldloze methoden om conflicten in de hand te houden. Om dat te bereiken zullen we onszelf en elkaar moeten opvoeden. Die opvoeding moet gebaseerd zijn op persoonlijke verantwoordelijkheid, solidariteit, begrip voor het anders zijn en geweldloze weerbaarheid. Dick de Vries is sinds 1950 actief lid van het Humanistisch Verbond. Hij is psycholoog en gepensioneerd directeur van een onderwijsbegeleidingsdienst. Hij werkte mee aan twee boeken over opvoeding tot vrede, die zijn uitgegeven door het Humanistisch Verbond. Meer informatie kunt u krijgen bij Jan Schuitemaker, tel.nr. 050-121730.

Afdeling Zuid Limburg heeft weer bestuur

Sinds enige tijd functioneert in de afdeling Zuid Limburg weer een bestuur; de afdeling telt momenteel 139 leden, waarvan zeven mensen een bestuur vormen. Door gebrek aan menskracht hebben de activiteiten een tijd lang grotendeels stil gelegen. Het bestuur zal voorlopig op bescheiden schaal aan het werk gaan. Speerpunten zijn: het in standhouden en ondersteunen van de werkgroepen voor HVO, HUB en Humanistische Geestelijke Verzorging; meer bekendheid geven aan de humanistische levensovertuiging en HV in de regio, ondermeer door publikaties in regionale media, goed informatiemateriaal en een centraal telefoonnummer voor informatie; samenwerking met de afdeling Midden/Noord-Limburg en contact met nieuwe, verhuisde en natuurlijk 'bestaande' leden van het HV. Alle leden zijn van harte welkom bij de bestuursvergaderingen. Wie meer informatie over de afdeling wil kan zich wenden tot Ph. Duker, Staakijzerstraat 19, 6129 JC Urmond, tel. 046-333706.

Onvermijdelijke verliezen in Arnhem

Op dinsdag 29 maart wordt in Arnhem een bijeenkomst georganiseerd over het onderwerp 'Onvermijdelijke verliezen die horen bij het leven'. De mens verliest niet alleen door vertrek of de dood, maar al vanaf het begin van ons leven moeten we dingen loslaten: de veiligheid van onze kinderjaren, onze jeugd, onze toekomstverwachtingen, onze gezondheid, ons werk, relaties, enz. Gedurende ons leven moeten we af-

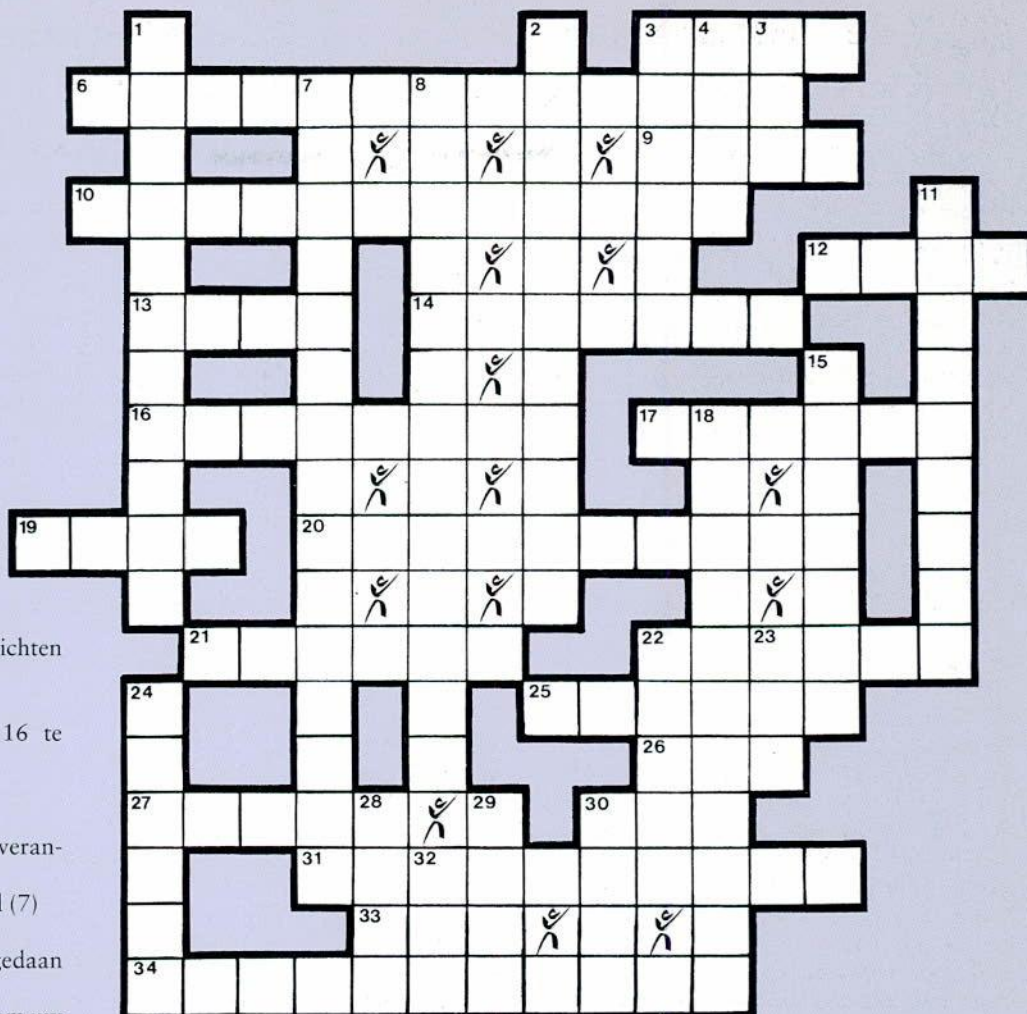
stand nemen van mensen en dingen, en moeten we de beperkingen van onze mogelijkheden onder ogen durven zien. Het is belangrijk om inzicht te krijgen in de manier waarop we hiermee omgaan. Is verlies verbonden met groei en dus noodzakelijk?

Allemaal vragen die zullen worden besproken en uitgediept door drie deskundigen op het gebied van verlies. Na de inleidingen is er gelegenheid tot het stellen van vragen, waarna er in kleine groepen verder kan worden gepraat en eigen ervaringen aan bod kunnen komen.

Plaats van deze avond het cultureel centrum 'De Coehoorn', Coehoornstraat 17 in Arnhem. Aanvang: 20.00 uur. Voor meer informatie: tel.nr. 085-649378

Cryptogram

door Evert Wassenaar

Horizontaal

- 3 Na de doop valt er heel wat te lichten (4)
- 6 Ontregelde rivier (13)
- 9 Klein van stuk beginnen er 16 te schaken (4)
- 10 Wel heel erg zout (12)
- 12 Opnieuw wisselvallig (4)
- 13 Onderhevig aan de doem der verandering (4)
- 14 Toveren mislukt bij het begin al (7)
- 16 Ook een poosje pijnlijk! (8)
- 17 Schrijft men dingen in die gedaan moeten worden (6)
- 19 Doe dit in uw tuin, maar denk om uw rug (4)
- 20 'Haast u langzaam' is hier het parool (10)
- 21 U moet, zo te horen (6)
- 22 Een schip hierop is een baken in zee (6)
- 25 Onzin schreeuwen op de markt (6)
- 26 Die jongen is een lot in de loterij (3)
- 27 Koning (5)
- 30 Is flauw indien niet voor moedig (3)
- 31 Niet kwaad, wel leuk (10)
- 33 Doe hier maar een gedicht (3)
- 34 Akelig-grappig (11)

Verticaal

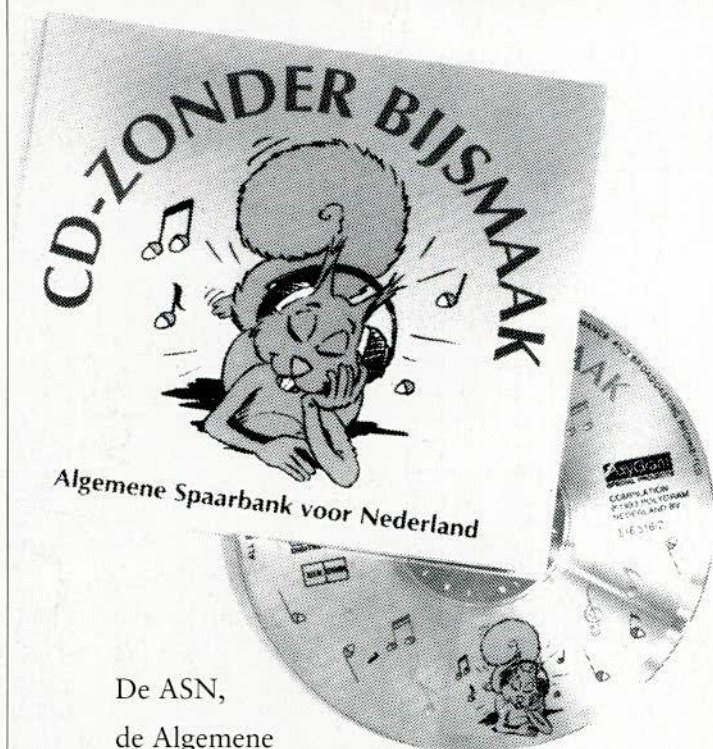
- 1 Ondeugend en niet bang (11)
- 2 Gaat driftig verder dan 11 verticaal (11)
- 3 Hij bewaart mensen (6)
- 4 Leuk hoor, maar meer ook niet (4)
- 5 Vul hier uzelf in (3)
- 7 Sfeer kort na het middaguur (15)
- 8 Spook van Britse kinderen (13)
- 11 Dat schip ligt niet stil (9)
- 15 Bevrijd van kleren (7)
- 18 Flink van postuur, dapper en onzelf-zuchtig
- 22 Behoort tot de fauna van het bos (4)
- 23 Wedstrijd met kippen (3)
- 24 Grote monden in een symfonie-orkest (6)
- 28 Daarin staat een priester in de kroeg (4)
- 29 Zit in het werk van Plato (4)
- 30 Onvolkomen handschoen (4)
- 32 Ondersteboven ook in Gelderland (3)

Oplossing van het cryptogram in het februari-nummer

P H C J O B
 I D E A L I S T E
 H E L C H
 L U C H T K U S S E N A
 M I R D R
 N S A U T O N O O M
 K A N T L M O
 T L D N
 U W E E R L O O S I
 P D U W S G I E
 L R A N G M R
 A R E X T R A N E U S
 T A B O E L E Y
 O R U S H D I E S
 K E

Het citaat van Jan Glastra van Loon luidt:
 WETEN DAT JE NIET WEET IS BELANGRIJKER
 DAN ALLES WAT JE WEL WEET.

ALSTUBLIEFT: 17 KLINKENDE STELLINGNAMES VAN DE ASN

De ASN, de Algemene Spaarbank voor Nederland, neemt al meer dan dertig jaar op klinkende wijze stelling tegen sociaal en maatschappelijk onrecht. Dat blijkt onder meer uit haar principiële beleggingsbeleid. Zo gaat uw spaargeld bijvoorbeeld wel naar sociale woningbouw, ouderenzorg en onderwijs. Maar absoluut niet naar landen waar de mensenrechten worden geschonden, naar de wapenindustrie of naar bedrijven die het milieu als natuurlijke stortplaats gebruiken. En dat resulteert

- 1: Over de muur. 2: Welterusten, mijnheer de president.
3: De vluchteling. 4: Menens. 5: Alles kan een mens gelukkig maken. 6: Frekie. 7: Madammen met een bontjas. 8: Dame uit Suriname. 9: De hampolka.
10: De zee. 11: Terug naar de kust. 12: Het dorp.
13: Malle Babbe. 14: Ik doe wat ik doe. 15: Ali ouwe Turk. 16: Ben ik te min. 17: Buikpijn.

voor u ook nog in een uiterst concurrerende rente. Rente zonder bijmaak.

Klinkt dit u als muziek in de oren, stuur dan de bijgaande bon op voor meer informatie. Als u vóór 1 mei 1994 een spaar- of beleggingsrekening opent bij de ASN (met een eerste inleg van tenminste f 100,-), dan ontvangt u gratis de unieke ASN-CD. De enige CD zonder bijmaak. Vol Nederlandstalige liedjes met een maatschappijkritische boodschap. Van onder andere Klein Orkest, Bots, Harrie Jekkers, Liesbeth List en Boudewijn de Groot. Zo wordt stelling nemen wel heel erg aantrekkelijk.

ALGEMENE SPAARBANK VOOR NEDERLAND

voor rente en dividend zonder bijmaak

Telefoon: 070 - 35 69 342

CD-BON voor nadere informatie

Graag ontvang ik geheel vrijblijvend meer informatie over sparen en beleggen bij de ASN.

Als ik vóór 1 mei 1994 een spaar- of beleggingsrekening open (met een inleg van tenminste f 100,-), dan ontvang ik gratis ASN's unieke CD-ZONDER BIJSMAAK.

Naam _____ M/V

Adres _____

Postcode/plaats _____

Stuur deze bon ingevuld in een envelop zonder postzegel naar:
ASN, Antwoordnummer 1188, 2501 WB Den Haag.